

Brødremenighedens Indre Missions-Gerning i Nordslesvig 1745—1773.

Af **Fr. Schrøder.**

Mødet mellem den fornyede Brødremenigheds initiativrige Stifter Grev Z i n z e n d o r f (af Brødrefolket betegnet som »den salige Discipel«) og Kong Christian 6's fromme Hof 1731 fik ikke alene en gennemgribende Betydning for det evangeliske Missionsarbejde blandt de primitive Folk, der hørte under den danske Krone (Negrene i Vestindien, Eskimoerne i Grønland), men blev ogsaa Indledning til, at man fra Herrnhut vendte Blikket mod Nord for at finde ny Plads til en Menighedsby og for at øve Sjælepleje indenfor Statskirkens Ramme.

Som Jøderne paa Kristi Tid regnede med en D i a s p o r a, med smaa Kredse af Jøder og disses gudfrygtige Venner spredt ud over Orienten og Middelhavslandene, saaledes fik Brødremenigheden sit Diasporaarbejde i den danske Konges Lande. Den sendte sine »Emissærer« ud for at tage sig af de ængstede Sjæle, der bekymrede sig for deres Frelse. Hvor Mennesker var rusket op af Søvn ved den Lovens Torden, som den halleske Pietisme drev paa, blev Brødrenes Budskab: »Kristi Blod og Retfærdighed er alt, hvad jeg vil smykkes ved« som Balsam for saarede Hjerter. Nogle Steder stillede Præsterne sig venligt til disse jævne ulærde »Brødre« og »Søstre«, som oftest Haandværkere, der kunde tjene Føden i deres Profession; der var de Præster, som følte, at de ikke havde Samtalens Naadegave og ikke magtede at øve Sjælesorg i den Udstrækning, som Sognets Folk havde det behov; de kunde bede om at faa en Broder, Søster eller et Ægtepar indkvarteret i Præstegaarden, saa den blev de vaktes Samlingssted. Andensteds havde Søkende deres Tilhold hos en Degn, Gaardmand eller Købmand, der betegnes som »Broder«. De omrejsende »Menighedssøkende« besøger

ogsaa regelmæssigt de Gaarde og Købstæder, hvor der kun er een eller et Par Familier, der har Frelseren kær. Arbejdet former sig forskelligt efter den Tilslutning, der er i Sognet; et Par Steder er der saa mange, at der kan ordnes særlige Møder for Mænds »Kor« og Kvinders »Kor«, for de gifte og for de ugifte Brødre og de ugifte Søstre. Brødremenighedens Venner søger Nadverbordet sammen i Sognekirken, men kan ogsaa holde deres egne »Kærlighedsmaaltider« med den lille Flok.

I Brødremenighedens Arkiv i Herrnhut findes der et Haandskrift: »Geschichte der Diaspora in Dänemark und Norwegen«.*) Det er sammenskrevet af Uni-taets-Archivar E. Ranzau¹⁾ i Zeist Ao. 1771 paa Grundlag af forskellige til Broder Layritz²⁾ indsendte og paa General-synoden i Marienborn 1769 forelæste historiske Efterretninger om Begyndelsen til og Fremgangen af Guds Gerning i de danske Lande. Layritz havde 7/2 69**) henvendt sig til Lederen af Diasporaarbejdet Zeisberger og bedt ham besvare flg. Spørgsmaal: Hvorledes er Guds Gerning begyndt her i Landet? Ved hvad for Vidner og Evangelister er de første Vækkelser sket? Paa hvilken Maade og Foranledning er de vakte bleven kendt med Brd.-Menigheden og har henvendt sig til den om Hjælp og Betjening?

De Breve — i Hovedsagen fra Zeisberger, Hoyer og Castenhuber, dat. 25/5 69 — hvorpaa Ranzau bygger, er i Behold i Arkivet, saa det kan ses, hvor paalideligt og omhyggeligt han har sammenstillet sine Kilder. Jeg har tidligere i Sdj. Aarb. 1923 gjort opmærksom paa, at i Ranzaus Haandskrift fylder Sønderjylland 63, mod Holsten 35 og Kongeriget 96 S., hvilket viser, at Sønderjylland ogsaa har været Bro for denne inderlige evangeliske Vækkelse fra Syd. Det kommer dog stærkere frem, naar vi betænker, at i den Periode, Talen her er om, bor

*) N. B. I R. 3 Nr. 148 f.; Afskrift i Christiansfeld ved Arkivar Glitsch 1904. P. A. I R. 6 B. 2.

**) Ark. i Herrnhut R. 19 E 1.

Emissærerne i Sønderjylland, hvorfra de gæster de stille i Landet paa Fyn og i Nørrejylland.

Hensigten er her at meddele i dansk Oversættelse, hvad der i Ranzaus Haandskrift berører Sønderjylland. Hvis vi selv skulde have skrevet Brødremenighedens Historie i vor Landsdel i den Periode, vilde Stepping være traadt langt stærkere frem, end Tilfældet er her, velsagtens fordi Generalsynoden vidste god Besked om denne Forløber for en Menighedsby. Der kan være Grund til at bemærke, at Brødremenighedens Gerning i det egentlige Sydslesvig væsentlig indskrænker sig til et Par fromme Grevehoffer, medens den har haft et Brændpunkt i de dansktalende Sogne Syd og Øst for Tønder paa begge Sider af vor Rigsgrænse. Hvor Talen er om Forhistorien, viser det sig, at Brødremenigheden er sig bevidst, at den bygger paa det nidkære pietistiske Præstekulds Vækkergerning.

De, der søger Oplysning om Brødremenighedens Budskab, Liv og Virke i Almindelighed, maa jeg henvise til min nævnte Afhandling i Sdj. Aarb. 1923 S. 6—20 med Litteraturfortegnelse, til »Brødremenighedens Betydning for dansk Menighedsliv« i »Dansk Kirkeliv« 1932, S. 64—88, samt til J. Holdt: N. J. Holm, et Blad af Brødremenighedens Historie (1937) og Fr. Chr. Høy: Christiansfeld [1923].

Af E. v. Ranzau:

Geschichte der Diaspora in Dänemark und Norwegen.

En kort historisk Beretning om Guds Værks Begyndelse og Fremgang i de øvrige danske Lande i det hele.³⁾

Da disse danske Lande ikke blot omfatter 4 særskilte Hovedprovinser, nemlig: Fyn, Jylland, Slesvig og Holsten, men der ogsaa i hver af disse 4 Hovedprovinser findes forskellige Steder, der fortjener en særlig Opmærksomhed med Hensigt paa Guds Værks Begyndelse og Fremgang, saa vil det være godt og nødvendigt først, at se paa alle disse Lande under eet og dernæst specielt at anføre kort og historisk det mærk-

værdigste og interessanteste ved hvert Land og Sted i Særdeleshed.

De første Vækkelser i disse Lande skriver sig fra Universiteterne i Halle⁴⁾ og Jena⁵⁾, der som bekendt i første Trediedel af dette Aarhundrede blomstrede i Guds frygt. Der kom nemlig forskellige Studenter, som havde været paa disse Universiteter, tilbage til Landet, og de blev siden kaldet til Præster i Byer og Sogne; de drev i deres Prædikener med en saadan Iver paa Nødvendigheden af en sand Omvendelse, at mange Sjæle ved deres Vidnesbyrd er bleven overbevist om deres fortabte Tilstand og bekymrede for deres Salighed.

Til dette Tal hører særlig:

1) Johannes Tychsen⁶⁾, først Præst i Humtrup, saa Provst i Haderslev.

2) Hr. Ewald⁷⁾, der har været det velsignede Redskab til store Vækkelser først i det Tønderske, siden i København.

3) Provst Schrader⁸⁾ i Tønder, hvem den salige Discipel [Zinzendorf] paa sin Rejse til København Ao. 31 personlig har lært at kende, og som har taget meget venligt Ao. 34 mod de første Brødre i det Holstenske.

4) Hr. Mercatus⁹⁾ i Slesvig, som har anlagt Waisenhuset dér, og som ogsaa skal være bleven personlig bekendt med den sal. D. paa hans Gennemrejse til og fra København.¹⁰⁾

5) Pastor Brun¹²⁾ i Rinkenæs, ikke langt fra Sønderborg, ved hvem der allerede Ao. 29 og 30 er opstaaet en stor Vækkelse i den Egn, og som har behandlet de første Brødre i det Holstenske Ao. 34 med stor Kærlighed.¹¹⁾

6) Pastor Eckard¹³⁾, som først har forkyndt Evangeliet i Arnæs og saa i Eckernförde med Velsignelse og Indgang, inden han endnu var bleven bekendt med Brødrene.

7) De to Præster Bärens¹⁴⁾ og Lessøe¹⁵⁾, som efter deres Hjemkomst fra Jena Universitet Ao. 1738 har givet Anledning til den første Vækkelse i Flensborg og bibragt de vakte

Sjæle en god Forestilling om Menigheden i Herrnhut og den sal. D., som de havde lært at kende i Jena.

8) Pastor **Lundius**¹⁶⁾ i **Ladelund**, som fra Ao. 33—36 har studeret i Jena og Ao. 39 blev indsat i sit Præstekald.

Under Nr. 9 18 nævnes holstenske Præster, der har taget sig af de Brødre, der en Tid fandt Bopæl i Pilgerruh.

Ligesom nu de nævnte Præster har været en umiddelbar Frugt af Velsignelsen fra de to nævnte Universiteter Halle og Jena, saaledes skriver sig ogsaa fra begge disse Universiteter de store Vækkelser i **København**, hvorigennem atter forskellige Studiosi er bleven vakt og til velsignede Naadens Redskaber for mange Sjæle i de danske Lande.

Til dette Tal hører fornemlig:

1) Præsterne **Mygind**, **Basse**, **Lillelund** og **Wederkühn** paa Fyn.¹⁷⁾

2) Præsterne **Fugl**, **Paulsen**, **Langgaard** og **Krogstrup** i Jylland.¹⁸⁾

3) Pastor **Kastrup**¹⁵⁾ og hans Forgænger **Schumacher**¹⁴⁾ i Stepping i det Slesvigske.

Om alle disse vil der fremkomme nærmere Efterretninger i den specielle Del.

Blandt Brødre, der er bleven bekendt med de vakte Sjæle i de danske Lande til Velsignelse for disse, har [den ovennævnte **Br. David Nitschmann** fraregnet]^{*)} den sal. D. i Anledning af hans Københavnsrejse Ao. 31 været den første, idet han ikke blot, som allerede nævnt, er bleven kendt med Provst Schrader i Tønder og Hr. Mercatus i Slesvig, men ogsaa i **Rendsborg**, som han selv skriver, har lært nogle Guds Børn og Gen. Superintendent **Conradi**¹⁹⁾ at kende, der siden er forbleven en stadig Ven af Brødrene. Bl. a. skriver han om dette sit Besøg 7. Maj i Rendsborg, at da han holdt Forsamling med nogle redelige Sjæle, som besøgte ham, har Gen. Superintendent **Conradi** spillet Klaver dertil og sagt: »Naar Greverne prædiker og hol-

*) De mähriske Deputerede **Brd. David** og **Hans Nitschmann** har efter Prins Carls Ønske bragt ham Brødre menighedens Historie.

der Syngetime, saa kan Gen. Superintendenterne passende spille dertil.«

Paa dette Besøg fulgte i de følgende Aar endnu flere af forskellige Brødre, der rejste til og over København til Grønland, Thomas og Creuz.

Det virkningsfuldeste Besøg skete dog ved de Brødre, som Ao. 1734—1741 blev sendt til Holsten; fra først af var de bestemt for det hertugelige Holsten, men da de blev afvist dér, vendte de sig mod det kongelige Holsten; indtil de blev etableret ved Oldesloh Ao. 37, opholdt de sig i Rinckenæs, Tønder, Horst pp. i nogen Tid til stor Velsignelse for hine Egne, ligesom de besøgte dem mange Gange, efter at de var etableret.¹¹⁾

Imidlertid havde den fra Kolding stammende Br. Gert Hansen²⁰⁾, der allerede Ao. 1735 og 36 sammen med Br. Dionysius Piper²¹⁾ havde aflagt Besøg i Jylland, Slesvig og Holsten og gentaget det Ao. 38 og 40, været til stor Velsignelse for de vakte Sjæle i Jylland og Stepping, ligesom ogsaa Brødrene Ostergreen og Bähr²²⁾ paa deres Rejse til Sverige og Lapland Ao. 1740.

Men da Menigheden i Pilgerruh Ao. 41 gik fra hinanden, og Tallet paa Sjæle, der betjente sig af Brødrenes Raad og Pleje, stadig voksede, ligesom deres Forlangende om vedblivende at have et Søkendepar iblandt sig, saa blev Ao. 1742 i den Hensigt Søkende Handrup²³⁾ sendt til Jylland; i Begyndelsen var de til stor Velsignelse dér, men da de tilsidst gav Anledning til allehaande Uorden, saa blev de Ao. 1744 ved Br. Grassmann,²⁴⁾ der af den Grund expres var sendt dertil af Menigheden for at undersøge og fjerne nævnte Uordener, sendt tilbage til Menigheden. Jylland blev derefter besøgt af Søkende Zeidler, som Ao. 1745 var sendt til Holsten og havde deres Ophold i Burkall hos Br. Paul Asmussen, hvorfra de ogsaa besøgte det Tønderske og især Øen Sild, til de blev kaldt tilbage Ao. 1750.

Derefter omtales Reskripterne mod Brødremenigheden af 1744 og 45, der 1) nægter de, der har opholdt sig i en Brødremenighed.

Adgang til gejstligt Embede og 2) paabyder, at de, der drager til en Menighed, skal afstaa deres Eje til nærmeste Slægtning, samt 3) at ingen Emissærer (Udsendinge fra Brødremenigheden) maa taales i Landet. Ikke des mindre kom Søkende Pipers, Christensens og Br. Gerner til Fyn 1745 og Søkende Jac. Wagners til Frederiksstad. Ved Reskript af 1746 blev det forbudt at lade Brødre fra Menigheden undervise danske Børn. Dog vendte Søkende Grassmann tilbage fra Sommersynoden i Marienborn Ao. 45, hvor de havde aflagt Rapport om deres første Virke, til Holsten,

hvor de opslog deres Bolig i Pastor K a s t r u p s Hus i S t e p - p i n g for derfra at tage sig af Sjælenes Betjening og Pleje i de danske Lande i det hele, hvilket de har gjort, lige til de Ao. 51 blev kaldt derfra, med saa stor Taalmod og Trofasthed, at deres Minde endnu er og stadig vil vedblive at være til Velsignelse. De efterfulgtes Ao. 1752 i Ledergerningen [»General Amt«] af Br. M e l c h i o r Z e i s b e r g e r²⁵), som med sin kære Hustrus Hjælp til hendes Hjemgang Ao. 63 og ligeledes derefter fraregnet et halvt Aars Hviletid i Herrnhut efter Gen. Synoden Ao. 64 paa samme Maade har betjent sit Embede med Naade, Legitimation og Velsignelse lige til Ao. 1771, da han efter sit indtrængende Forlangende blev afløst af Br. J o n a t h a n B r i a n t²⁶) som hidtil havde taget sig af Guds Sag i det hele i København sammen med Br. C r ö g e r og særlig af de ugifte Brødres Pleje dér. Den 28. Nov. 1770 var Briant med den ny Gerning for Øje bleven viet i Herrnhut til den ug. Søster M a r i a I s a g e r, hvis Fader bor i Jylland.

Ao. 1747 var imidlertid Søkendeparrene S e i f f e r t s og H o y e r s²⁷) samtidig kommen til Holsten.

Der berettes om Seifferts Gerning paa Helgoland, hvor de boede i Landfoged Stemanns Hus; denne var ved sit første Besøg i Pilgeruh Ao. 38 bleven grebet af en saadan Ærefrygt, at han som Moses havde draget sine Sko af og udraabt: »Denne Plet er et helligt Sted«. Hoyers virkede først i Altona.

Ao. 1750 tog de Ophold i Br. L u n d i i Hus i L a d e - l u n d, hvorfra de aflagde Besøg overalt i det Holstenske, Jylland, Fyn, Sild pp, lige til de Ao. 1762 kom til Norge

Ao. 1752 62 var Søskende Zeisbergers og Hoyers ene om at betjene denne Diaspora Jylland og Fyn blev en Gang om Aaret besøgt enten af dem begge eller af det ene Par. De delte sig ogsaa saadan, at alle de smaa Kredse i Holsten nogle Gange om Aaret blev besøgt af dem.

Ao. 1762 byttede Søskende Braus²⁸⁾ og Hoyers Virkeplads; de sidste kom til Drammen i Norge, og Søskende Braus ult. Sept. til Ladelund, hvor de dog kun blev til Ao. 63, da de fik Kvarter først hos Fru Oberstinde von Bremen, og da denne Ao. 65 gik til Menigheden, hos et Par Søskende i Flensborg, Andreas Lorenzens.²⁹⁾ De blev dér til Ao. 67, da de fik deres Virksomhed i Jylland med Ophold hos Søskende Isagers paa Godset Hindsel.

Ao. 1763 efter Søster Anna Zeisbergers Hjemgang kom Søs. Pfohls³⁰⁾ og ug. Søster Anna Petronelle til Stepping, hvor den sidste Ao. 65 gik til Frelseren. Hendes Plads blev endnu samme Aar udfyldt ved Sr. Dorel Biedermann.³¹⁾ En ug. Søster til, nemlig Dorine Backerin,³²⁾ kom til Holsten for at optage Arbejdet blandt de ugifte Kvinder; hun fik sit Ophold hos Præsten Lundius i Ladelund, til denne Ao. 72 gik ind til sin evige Hvile, hvorefter hun fik sit Sæde i Burkahl. De ugifte Brødre i det Holstenske og Slesvigske havde ogsaa allerede Ao. 1764 i Br. Herold faaet deres egen Arbejder og Besøger, der først havde sit Ophold i Altona og saa i Rendsborg. . . .

Ao. 1766 blev Søskende Pfohls afløst af Cornel: Greens og disse Ao. 1767 af Søs. Kastenhubers.³³⁾ Denne Forandring gav Lejlighed til, at Søs. Hoyers, som i Norge blev afløst af Søs. Greens, atter kom til deres første Virkefelt i Holsten, hvor de blev modtaget med Glæde og fik deres Ophold hos Pastor Vieth i Cappel.

Ao. 1768 først paa Aaret aflagde Br. Gneuss,³⁴⁾ dengang Agent for de ug. Brødre ved Directorio, der ved Slutningen af det forrige Aar havde ledsaget de til Guinea udsendte Brødre til København, paa sin Tilbagerejse et velsignet Besøg paa

Fyn, i det Slesvigske og Holstenske; selv om det hovedsagelig sigtede paa de ug. Brødre, har det dog ogsaa tjent de andre Søskende til sand Glæde og Opmuntring....

Ao. 1771 kom Br. B r i a n t, som allerede ovenfor omtalt, i Br. Zeisbergers Sted og den ug. Søster H e l e n a L a n g i n³⁵) i Stedet for Dor. Biedermann, der var kaldt til Drammen. Den første tog med sin Hustru sit Sæde i F l e n s b o r g, den sidste i S t e p p i n g. Br. Zeisberger rejste med Tak og Velsignelse fra alle Søk. i Sept. over Barby tilbage til sit Korhus i Herrnhut.

Hvad angaar den M a a d e, h v o r p a a D i a s p o r a - S ø s k e n d e i de danske Lande er bleven betjent, saa har Søk. fra Menigheden rettet sig efter de forskellige Forhold paa Pladserne og hos Sjælene; undertiden har de for en Tid indstillet »Lejlighederne« [de særlige Former for Møder og Fællesliv blandt Herrnhuterne] og saa atter indført eller ændret dem, efter at de har sporet Virkningen deraf. I S t e p p i n g, hvor de fleste Sjæle bor sammen paa et Sted og ogsaa længst har haft Søk. fra Menigheden boende iblandt sig, afholdes de fleste Forsamlinger og Lejligheder. Paa andre Steder, hvor Søk. kun nu og da kommer paa Besøg, har man set paa, om de selv indbyrdes har haft Trang til at ytre sig overfor hverandre, og hvor man har fundet det, har man ogsaa indrettet »Selskaber« [Samfund]. Nu er det overalt, hvor der findes Kredse, store og smaa, der ikke har Søkende hos sig, ordnet saadan, at de i det mindste kommer sammen om Søndagen, synger nogle Vers med hverandre og læser en trykt Tale af den sal. Discipel; man har mange Spor af, at det er dem til Velsignelse; derved har de ogsaa Lejlighed til at se og tale med hverandre. »Menigheds-Efterretningerne« [Gemeinde-Nachrichten] bliver nu ogsaa meddelt en ret stor Del Sjæle i dette Land.

Af den Velsignelse, som Frelseren har tillagt denne Betjening, er der Gudskelov mange trøsterige Spor forhaanden; .. har det undertiden set lidt tørt og ligeegyldigt ud ikke blot hos

enkelte Sjæle, men hos hele Kredse og paa mange Pladser, saa er der til anden Tid atter kommen ny Ild og Naadevind blandt dem. Derimod har man lagt Mærke til, at hvor der ikke hyppigt er kommen Søskende paa Besøg, er der let opstaaet allehaande Uordener, og det er ikke kommen til en blivende samfundsmæssig Bevægelse, fordi de ikke har tilstrækkelig indbyrdes Tillid.

De Hindringer, der lægger sig i Vejen for den k. Frelser Naadeværk i det hele og især hos enkelte Sjæle, er dels af indre, dels af ydre Art. De første skriver sig dels fra Folkesindet, som er ængsteligt og betænksomt, dels fra nogle Forseelser og Mangel paa Troskab, der let havde kunnet drage en offentlig Prostitution af Frelserens Sag efter sig, hvis de ikke i Tide var bleven opdaget og Forargelsen afværget ved Hans store Godhed. Til de ydre Hindringer hører særlig den store Forsigtighed, som man maa iagttage paa Grund af det kongelige Rescript af Ao. 41 mod Forsamlinger uden en Præsts Nærværelse, og især paa Grund af det haarde Rescript af Ao. 44 mod at optage Brødrene og pleje Forbindelse med dem, idet det gør Søk.s Ophold i de danske Lande saa farligt, at blot en hvilken som helst Borger eller Bonde angiver det, saa kan der tages Hensyn dertil, og det blive betydet Søk., at de uden Tøven maa forlade Landet. Des mere Grund er der til at undres over den Beskyttelse, som den k. Frelser til Dato har ladet vederfares Menigheds-Søskende i de danske Lande, især ved det Ao. 66 afholdte Præste-Konvent, der har vakt saa stor Opsigt.³⁶⁾

Hvad angaar den nuværende Stemning hos den høje Øvrighed og Gejstlighed i de Slesvig-Holstenske Lande, Overretten paa Gottorp som højeste Landsøvrighed og Generalsuperintendent *Struensee*³⁶⁾ saavel som hans Forgængere Hr. *Conradi* og *D. Reuss*,³⁷⁾ saa kan man give dem det Vidnesbyrd, at de aldrig aktivt har sat sig imod Frelserens Sag. Tværtimod skal Overretten paa Gottorp Ao. 68 saavel i Søster Fogs Arvesag³⁸⁾, som ogsaa ved Anklagen mod Broder Kastrop for at have sendt 3 af sine Børn til Menigheden⁴⁰⁾ og Gen. Superintendent

Struensee ved Bevægelsen i Anledning af Præstekonventet Ao. 66 have afgivet ret gunstige Erklæringer.

Ved det nyere Edict af den nu regerende Konge Christian VII af 30. Dec. 1768⁴¹⁾ er der paalagt alle Præster i det hele at tie stille og særlig Hr. Provst Petersen i Tønder,⁴²⁾ som vel har været den mest fjendtlige og aktive i Landet til offentligt paa Prædikestolen at angribe Brødre-Sagen; derved er de ne Maade at forurolige og krænke Brødrene paa ryddet af Vejen, hvilket Brødrene vel erkender med al Tak, men de tror netop derfor at have Aarsag til at optræde des mere forsigtigt, fordi Modstanderne vel bliver holdt tilbage ved slige Indskrænkninger, men lurar desto begærligere efter en passende Lejlighed til at udøve deres Fjendskab.

Paa dette første favorable kongelige almindelige Rescript — da der hidtil kun var udstedt lutter ugunstige — fulgte 21. Marts Ao. 70 et særligt Rescript af samme Art, hvorved et Andragende fra Pastor Kastrup i Stepping om at faa Studiosus Mygind beskikket til Adjunct og Successor [Kapellan og Eftermand] allernaadigst blev bevilget.

Disse gentagne Prøver paa kongelig Gunst og Naade vakte stor Taknemlighed i Søskenenes Hjerter i dette Land, hvilket yderligere blev forøget og forhøjet ved et helt uventet 3. favorabelt Rescript, nemlig ved den 10. Dec. 71 udfærdigede og af Kongen underskrevne Concession for Brødre-Unitetet til at oprette en Brødremenighed i Hertugdømmet Slesvig,⁴³⁾ ikke langt fra Stepping, og ved den dertil knyttede Forsikring om kongelig Protection for Brødremissionen blandt Hedningene i Grønland, Thomas og Ostindien og for alle dem, der holder sig til Brødrene; tilmed blev dette mod al menneskelig Tænkning og Formodning atter confirmeret og bekræftet efter den bekendte Revolution under det nye Ministerium efter den omhyggeligste Revision, men uden ringeste Ændring 13. Aug. 1772. Sammen med den nævnte Concession var knyttet det 4. Rescript, der tilbagekaldte og afkræftede de 2 højst ugun-

stige Rescripter mod Brødrene Ao. 44 og 45, udstedt 20. Dec: 71 i det tyske og 23. Dec. 71 i det danske Kancelli.

En kort historisk Beretning om Begyndelse og Udvikling af Guds Værk i de øvrige danske Lande i Særdeleshed.

Der begyndes med Fyn, som afhandles paa smaa 3 Manuskript-sider, derefter følger Jylland med godt 3 Sider og

III Provinsen og Markgrevs-kabet Slesvig

bliver ganske vist i Almindelighed kaldt Holsten, formodentlig fordi Halvdelen deraf tidligere har tilhørt Hertugen af Holsten, men det er ved Ejderen fuldstændig skilt [separirt] fra det egentlige Holsten, og det er i gamle Tider bleven kaldt Sønder-Jylland [Süder-Jüttland], ligesom det nuværende Jylland, hvortil det slesvigske Land grænser mod Nord, skilt fra hinanden ved en lille Flod, kaldet Konge-Aaen, dengang er bleven kaldt Nørre-Jylland.

I dette Land er der nogle Hoved-Pladser og Samlingssteder for Diaspora-Søsk., hvorom der maa gives en særlig, kort historisk Beretning med Henblik paa Begyndelse og Fremgang i Guds Værk. Blandt disse fortjener

1. Stepping,

en Landsby, der ligger 2 Mil fra Haderslev, Førstepladsen. Det er et eget Sogn, hvis Sognepræst ogsaa maa besørge Prædiken i den ikke langt derfra liggende lille Landsby Frørup. Stepping er den lille Plet, som Frelseren har udvalgt sig til Hovedsæde for Brødrene i dette Land; til bestemte Tider paa Aaret og især til de 3 store Kirkefester forsamler sig her fra forskellige Pladser mange Mil borte de Sjæle, der staar i Forbindelse [Connexion] med Menigheden, hvilket altid bringer dem en særlig Velsignelse.

I den lille By selv er der en lille Flok paa nogle og 80 Sjæle, der, saavidt Religionsgangen tillader, bliver menigheds-mæssigt betjent og derfor i hele Landet bliver anset som Diaspora-Flokkens Hovedsæde.

Anledning dertil har den endnu levende Præst for dette Sted, vor k. Br. K a s t r u p givet, som Ao. 1738 fulgte efter sin Formand Pastor S c h u m a c h e r.⁴⁹⁾ Fra den sidste skriver sig den store V æ k k e l s e Ao. 1735; tillige fortælles der, at han i en profetisk Aand har talt om et Folk i Syden, hvorfra der skulde komme Memmesker til Stepping, som klarere skulde udlægge Vejen til Salighed for hans Sognebørn, end han havde forstaaet det. Efter at han Ao. 36 havde haft Besøg af Br. G e r t H a n s e n⁵⁰⁾ til gensidig Velsignelse og Glæde, skal han før sin Død have aflagt den Bekendelse, at hvis han skulde prædike mere, saa vilde han ikke vide af andet end Jesu Kors og Død, der nu var ham saa stor og vigtig. Efter denne kære Mands sal. Død blev da vor k. Br. K a s t r u p⁵¹⁾ Ao. 38 uden Ansøgning kaldet til Pastor i Stepping af den fromme Kong C h r i s t i a n d. 6., som gjorde sig megen Umage for at besætte alle Præsteembeder med fromme Prædikere.⁵⁰⁾

Hvorledes det efter hans Ankomst til Stepping videre er gaaet, og naar og hvordan den nærmere Forbindelse med Menigheden er begyndt og fortsat, derom skriver han selv saaledes:

Jeg kom fra den latinske Skole i C o l d i n g, hvor jeg havde været Lærer og Ao. 33 var bleven vakt. Ao. 1737 blev jeg bekendt med G e r t H a n s e n og P i p e r og hørte for første Gang om Menigheden i Herrnhut og nogle Menigheds-Salmer, hvori jeg fandt en sær Vederkvægelse og Fryd for mit Hjerte. Frelseren var ganske vist allerede en Gang i Kolding traadt for mit Hjerte og havde løsladt mig fra alle mine Baand og Slaveri, men jeg kom dog ved en vis Forseelse i stor Ængstelse og tiltraadte i saadan Forfatning mit Embede i Stepping og var en lang Tid urolig, til han atter skænkede mig sin Fred, hvorved min tidligere Angst helt forsvandt. Jeg søgte herefter flittig Opbyggelse med de vakte Sjæle; men da jeg ikke tiltroede mig at kunne komme frem i mit Embede, søgte jeg Forbindelse med Brødrene i P i l g e r r u h. Br. G e r t H a n s e n kom imidlertid ogsaa mig og de vakte Sjæle til Hjælp, da han

med sin Hustru Ao. 1740 kom fra Norge, og da Brødrene Ostergreen og Ulrich Behr det samme Aar gik denne Vej til Sverige, fik en og anden af vore Folk herved Lyst til at besøge Pilgeruh, hvilket ikke var uden Velsignelse, idet de hjemvendende bragte en ny Munterhed iblandt os, saa at vi begyndte at indføre Menigheds-Indretninger iblandt os og at slutte os nærmere sammen, saavidt vore nemlig havde Smag for Læren om den blodige Løsepenge og Jesu fuldgyldige Offer for alle stakkels Syndere; hvem iblandt os der ikke kunde finde sig deri, skubbede vi til Side eller tog dem i Tugt.

Vi havde vor ugentlige Raadslagning [Conferenz-Forsamling], hvori vi tilrettelagde Møderne og udpegede de Arbejdere, der om Søndagen holdt Forsamling i hver Landsby og ogsaa ofte gik til Nabosogne for at opsøge dem, der vilde høre os. Der kom vel mange Klager over os, men vi var allerede de fremherskende [dominant], og den kære Frelser holdt sin Haand over os.

1743 gik der en vidtløftig Klage over mig ind til Kongen fra vor Sognefoged⁴⁷⁾ og mange Bønder, hvortil jeg maatte afgive min Erklæring; men der skete os intet. Fra Tid til anden gjorde vi Bekendtskab med nogle Brødre, der var paa Gennemrejse eller kom for at besøge os, hvoriblandt Bdr. P r a e t o r i u s,⁴⁸⁾ D a v. N i t s c h m a n n Syndicus,⁴⁹⁾ D. N i t s c h m a n n Episc.,⁵⁰⁾ især ogsaa W a i b l i n g e r⁵¹⁾ og derpaa G r a s s m a n n,⁵²⁾ der siden kom til at bo hos os, var os til stor Velsignelse. Vore Vildfarelser blev hæmmet, og vore Forsamlinger indrettet efter de k. Søk.s Indsigt, hvorpaa Frelserens Sag paa vort Sted ved de Menigheds-Søk., der har afløst hinanden, er bleven ført videre til Velsignelse for os og den omliggende Egn.

Hvem de Menigheds-Søskende er, der her er tænkt paa, er allerede opgivet i den almindelige Beretning.

Saa vidt Pastor Kastrups egen Beretning.

Et af de betænkeligste Forhold for Stepping, der har voldt saavel Pastor Kastrup som ogsaa Søk. megen Sorg og Bekymring, var, at man ikke kunde vide, hvorledes hans Eftermand,

ifald han selv skulde blive hjemkaldt af sin Herre, vilde være sindet mod Frelserens Sag i det hele og mod Brødrene i Særdeleshed. Man havde derfor nogle Gange prøvet at faa Studiosus Rhode,⁵²⁾ der paa Grund af Pastor Kastrups Svaghed var givet ham til Hjælp med at prædike, og som viste megen Kærlighed til Brødrene, beskikket til Successor i Embedet, men da hans hemmelige Utroskab og Forsyndelser Ao. 1764 blev aabnbare, saa takkede man Gud, at nævnte Forslag ikke var gaaet igennem. Og denne Taknemlighed blev endnu mere forøget derved, at den k. Frelser ikke blot naadig har afvendt den Prostitution af Frelserens Sag og andre fæle Følger, der maatte befrygtes af den forrige smertelige Ulykke, men at det ogsaa har behaget ham at styre den nu regerende Kong Christian d. 7's Hjerter til i et Rescript af 21. Marts at approbere og confirmere Pastor Kastrups Andragende af 16. Febr. 1770 om at faa bekræftet som sin Medhjælper og Efterfølger den unge Niels Mygind,⁵³⁾ en Søn af den nævnte Præst paa Fyn, som ikke blot har været blandt de københavnske Brødre, men ogsaa i Barby.⁵⁴⁾

Den forbundne lille Flok i Stepping, de 2 Filialer Frørup og Højrup iberegnet, bestod Ao. 69 af 118 Personer.

De andre mærkværdigste Pladser i Slesvig er: Burkal, Cappel, Eckernförde, Flensborg, Humtrup, Ladelund, Løjt, Rinckenæs, Slesvig og Sønderborg.

Burkal

ligger paa Vejen mellem Stepping og Ladelund og var Opholdssted for det til Holsten Ao. 45 udsendte Søskendepar Zeidlers. Den daværende Præst Anders,⁵⁵⁾ som atter omtales ved Ladelund, er bleven efterfulgt af den nuværende Sognepræst Petersen,⁵⁶⁾ som hører med til Præstebrødrene; i hans Sogn er der 35 vakte Sjæle, som med Velsignelse nyder Søskenes Besøg og Pleje; blandt dem er Br. Paul Asmus,⁵⁷⁾ der tog Søskenes Zeidlers i sit Hus, nu en Hovedperson.

I Cappel,

en lille By ved Floden Sli, som en Fjerdingvej derfra falder ud i Østersøen, godt 4 Mil fra Flensborg, i det Distrikt, der kaldes Angel, er Vækkelsen først begyndt i nyere Tid, efter at vor Br: Vieth,²⁶) som tidligere har været Feltpræst i Rendsborg. Ao. 1762 er bleven kaldet til Præst dér; denne Vækkelse er ensbetydende med Forbindelse [Connexion] til Menigheden, som han allerede før sin Kaldelse dertil har haft stor Kærlighed til og Ærefrygt for. Det var ham derfor altid meget kært, naar han i de første Embedsaar blev besøgt af Brødre, og endnu kærere, da Søkende Hoyers²⁷) efter deres Tilbagekomst til Holsten fik deres Sæde og Hovedopholdssted hos ham.

20 Sjæle hungrer efter Frelse. Præstens Vidnesbyrd er især bleven til stor Trøst og Velsignelse for Fru von Dewitz paa det adelige Gods Løjtmark og for Fru von Ruhmoren paa Bockhagen.

I Eckernförde,

en lille By ved Østersøen 3 Mil fra Kiel, Rendsborg og Slesvig, har den kære gamle Pastor Eckard¹⁸) været den første Anledning til Vækkelse i Byen og det omliggende Land. Han har i mange Aar utrættet forkyndt Evangeliet og gør det endnu med Munterhed. Hans Vidnesbyrd har ogsaa været til Velsignelse for mange Sjæle, der allerede er gaaet bort fra Timeligheden. Allerede i Aarene 1736 og 37 har han læst Menighedens Skrifter med Udbytte.

Den første Br., der har besøgt Eckernförde, var Wichmann fra Halle 1745, siden har de hyppigt haft Besøg af Søkende (J. Wagners, Grassmanns, Hoyers). Nu er der en lille Flok paa 17 Personer, hvoraf 9 nyder Menigheds-Efterretningerne med Velsignelse.

I Flensborg

en af Hovedbyerne i det Slesvigske Land, opstod den første Vækkelse Ao. 1738 ved Studenterne Behrens¹⁴) og Læssøe,¹⁵) da de kom tilbage fra Jena Universitet (den sidste har siden sluttet sig til vore Brødre i København og er dér gaaet

salig hjem); begge disse Studenter har ogsaa bibragt de daværende rørte og overbeviste Sjæle i Flensborg en god Forestilling om Menigheden i Herrnhut og om den sal. D., som de havde set og talt med i Jena.

Siden har de stiftet Bekendtskab med den sal. Pastor Brun¹²⁾ i Rinkenæs, og da Brødrene Hüchel⁵⁶⁾ og Demuth⁶⁰⁾ 1738 paa sal. Couradis Foranledning⁶¹⁾ besøgte Landet, har de ogsaa opholdt sig i Flensborg og afholdt Forsamlinger dér; der er dog kun faa tilbage fra dengang, men fra Tid til anden har der dog altid været nogle Sjæle, som har søgt Frelseren og plejet Forbindelse med Brødrene. Paa den Tid, da Søk. Grassmanns og siden Søk. Zeisbergers og Hoyers kom paa Besøg i Landet, var der kun den gamle Urmaager Sievers' Familie og 6 eller 8 Sjæle til, som de havde Kendskab til paa dette Sted; af dem er senere de gamle Sievers gaaet til deres Hvile, og et Par ug. Søstre er kommen til Menigheden

Men fra Ao. 1756 begyndte der en ny Vækkelse i Flensborg, hvortil Frelseren brugte den gamle og endnu levende Broder Ritter,⁶²⁾ der siden har besøgt Søkendene og har 2 af sine Børn i Pleje hos dem. Han var allerede Ao. 1754 draget til Flensborg og havde anlagt en Rapée-Fabrik [Snustobaksfabrik] dér. Han gjorde sig megen Møje for at efterspore, om der fandtes Sjæle i Byen, der var bekymret for deres Salighed; endelig Ao. 1756 blev han bekendt med Br. Düppel⁶³⁾ (der siden ogsaa er gaaet til Menigheden); denne bragte ham til sin Onkel, Broder Jacob Lorenzens Hus, hvis hele Familie ved den Lejlighed paany blev grebet af Frelseren (efter at de nogle Aar havde holdt dem for sig selv, dog ikke uden Uro i Hjertet, uden at have haft eller søgt Omgang med Søkende). Derefter bad de straks om Besøg af Menigheds-Søkende, og om at de paa deres Gennemrejse maatte bo hos dem, hvilket ogsaa endnu samme Aar skete med Br. Zeisberger og Hoyers; da de sidste tog Ophold hos Br. Lundius i Ladelund, kun 3 Mil fra Flensborg, kom disse ofte paa Besøg hos dem, ligesom

de undertiden tog til Ladelund. Endnu samme Aar blev ogsaa Broder Peter Andreas Lorenzen²⁹⁾ kendt med os; han har siden faaet 2 af sine Børn i Menighedens Pleje.

Fra den Tid af tog den lille Flok dér stadig til, og i Aaret 1764 fik de Søsk. Braus³⁰⁾ til at bo hos sig; de er bleven dér til Velsignelse til 1766.

I Øjeblikket, Ao. 1769, er der en lille Flok dér paa nogle og 30 Sjæle, som har Samfund med hverandre; deraf modtager 24 Menigheds-Efterretninger, og man kan spore, at Frelseren arbejder i deres Hjerter. Mændene, ug. Brødre og ugifte Søstre har ogsaa Sammenkomster, der er dem til Velsignelse.

Man har Haab om, at der nu i Flensborg kan opstaa en ny Vækkelse. Der er en Præst ved den danske Kirke (der til lige Søndag Eftermiddag maa prædike paa Tysk i Marie og Nicolay Kirker, altsaa vekselvis i 3 Kirker) ved Navn Holst,³¹⁾ der Ao. 1751, da han rejste hjem fra Göttingen, kom til at køre med Posten fra Altona til Flensborg sammen med Br. Spangenberg.³²⁾ Denne sørgede elskværdigt for ham, pakkede ham godt ind og skaffede ham en bekvem Plads, hvilket forekom ham som noget usædvanligt; de talte sammen undervejs og kom tilsidst ind paa Brødrene, deres Grund og Lære; derved fik Holst et saadant Indtryk, at han siden ikke har kunnet blive det helt kvit; thi det hed altid hos ham, at den Mand var et Guds Barn. Selv om denne Hr. Holst siden den Tid nogle Aar har staaet Sandheden imod, ja endog offentlig har erklæret sig mod Brødrene, saa er han dog ifjor paa en Gang bleven forvandlet. Nu prædiker han Frelseren og hans Fortjeneste og hævder med Eftertryk, at Frelseren og hans blodige Fortjeneste er den største Hemmelighed og den største guddommelige Sandhed, som kun Helligaanden kan forklare og anvende. Det vækker saa meget større Opmærksomhed hos hans Tilhørere, fordi de véd, at han tidligere har prædiket derimod. Han lader ogsaa tydeligt forstaa, at han tidligere har fejlet; til nogle Brødre, for hvem han nu ytrer sin Tillid, deriblandt den gamle Ritter, har han nogle Gauge fortalt, at de Samtaler, han

havde ført med Br. Spaugenberg i Postvognen, har været ham Anledning til, at han dog engang er bleven ædru. Vil han nu blive ved med det Vidnesbyrd, som man af Hjertet ønsker, kan man med Tiden vente en god Virkning og Velsignelse deraf.⁶⁶⁾

Humtrup,

en Kirkeby 1 Mil fra Tønder, er fremfor mange andre Steder i lang Tid bleven besøgt af Herren i Naade. For henved 70 Aar siden er her opstaaet en lille Vækkelse, da Hr. Johannes Hansen⁶⁷⁾ var Sognepræst her; han var i Datiden en Evangelist og et legitimeret Vidne for Sandheden.

Gamle Folk har fortalt om ham, at han daglig paa sine Knæ bad til Gud for sin Menigheds Frelse og befandt sig i mange Skrupler vedrørende sit Læreembedes Førelse og overhovedet var en meget alvorlig Mand, hvorfor forskellige, der i Datiden var bleven vakt til at søge noget for deres Hjerter, indfandt sig hos ham. Blandt dem var et Par ansete Kvinder, som begyndte at blive bekymret for deres Salighed, holdt sammen og bad med hinanden og anstillede andre gudfrygtige Øvelser og derfor af de øvrige allerede dengang blev kaldt hellige. Pastor Hansen besøgte dem flittig og glædede sig over dem som de eneste Guds Børn, han kendte i sit Sogn. Over begge disse gudfrygtige Fruers Familier har der i den følgende Tid hvilet en særlig Naade. Samtlige Efterkommere af Moder Heinsen, den ene af dem, staar i Samfund med Brødrene. Den anden Kone har haft Døtre, der er gaaet salig til Frelseren. Den ene af dem gik her Ao. 1769 især glad og trøstet ud af Tiden; ved hendes Jordefærd var Br. Düppel fra Flensborg tilfældigvis til Stede; det gjorde et dybt Indtryk paa hendes Mand, der ogsaa siden er bleven bekendt med Brødrene. En Søn af en anden Datter af den nævnte fromme, der har holdt sig til den herværende lille Flok, er nylig her i Tillid til Jesu Fortjeneste gaaet ud af Tiden.

Efter at denne fromme og trofaste Guds Tjener Pastor Hansen var kaldt hjem, kom Hr. Johannes Tychsen⁶⁾ hertil

som Præst; siden er han bleven Provst i Haderslev. Han var en Mand, der allerede i sine Studenteraar under sit Ophold i Halle og Jena var bleven stærkt grebet ved at høre Vidnesbyrdet af de daværende udvalgte Mænd: Francke, Breithaupt og Freylinghausen i Halle, hvis elskværdige, fortrolige og opbyggelige Omgang, som han selv skriver, har været ham meget til Nytte, ligesom Vidnesbyrdet af Doctor Buddeus og Mag. Stolte i Jena, hvis Hus- og Bordfælle han var, gjorde et blivende Indtryk paa ham. Da han kom til Kiel, begyndte han dér paa sit Kammer med nogle fromme Studenter et Collegium Biblicum efter det Halle'ske Mønster, hvilket en Tid lang efter hans Afgang blev fortsat dér.

Saasnart han i Aaret 1716 havde tiltraadt sit Embede her, var han ivrig optaget af saavel at undervise Folk i Kristendommens Lære som ogsaa af at bringe dem til at føre et fromt og dydigt Liv og holde inde med al grov Lyst og tomme Fornøjelser som at drikke, bande, danse, spille. Han holdt især meget af de ovennævnte vakte Folk og var for dem efter sin Opfattelse til Opbyggelse; til dem sluttede sig hans Frues Søster, en Datter af den forrige Pastor Hansen. Især holdt han meget af Moder Heinsens Børn og havde dem ofte i sit Hjem til Omgang for sine Børn, der var paa Alder med dem, faldt paa Knæ og bad med dem. Paa den Maade blev dengang forskellige Mennesker opvakt til at beflitte sig paa en virksom Kristendom, hvorpaa der blev lagt meget stærkt Vægt.

Da han drog herfra 1737, anbefalede han de Folk, som han her havde stiftet særligt Bekendtskab med, til sin Eftermand Pastor Brun,¹²⁾ som var bleven kaldet fra Rinckenæs til Humtrup. Denne var den første Præst i vor Egn, der var bleven bekendt med Brødrene. Han havde allerede i Rinckenæs vakt meget stor Opsigt ved sin ualmindelige Iver, hvorved han ikke altid var altfor forsigtig, og opbragt mange Mennesker meget imod sig; paa Grund af de Klager, der af dem derfor blev indgivet, blev han forhørt for Flensborg Consistorium paa Gøttorp over forskellige Punkter, men kom stadig lykkelig

igennem. Han havde været paa Universiteterne i Halle og Jena samtidig med sin Forgænger i Embedet her, og der var dér udstroet en blivende Sæd i hans Hjerte. Han indsaa, at Mennesket er bundfordærvet, og fandt Befrielse i Evangeliet om Jesu Fortjeneste; han vidnede, især i Begyndelsen af sin Gerning her, vældig imod egen Retfærdighed og Tillid til ydre Religionsovelser; han aflagde ogsaa hjertelige Husbesøg i Sognet og nødte Folk til at komme ind. Paa den Tid mærkede man her saavel i Sognet som i den hele Egn en stærk Naadestrøm, saa at der fra alle Sider kom Folk for at høre ham prædike og holde Opbyggelsestimer, især fra Løgum, Burkhal, Klokris, Bargum, Bordelum og Faartoft. Han havde Menigheden kær og henviste alt, hvad der i de første Aar blev kendt med ham, til at gaa derhen; han tog sig ogsaa engang for, efter Brødremenighedens Eksempel, kun at tage de af hans Tilhørere til Alters, som han troede om, at de var Guds Børn; han begyndte dermed i sit Hjem, men det voldte ham megen Uro, Anklage og Ansvar. Takket være den dav. Gen.-Superintendent Conradis Mellekomst slap han dog meget godt fra det trods alle de Anstrengelser, som forskellige fjendtlig sindede Personer, støttet af en Nabopræst, gjorde sig; det var som en usynlig Haand blev holdt over ham i hans Fejltrin.

Efter at han havde tilbragt nogle Aar i en saadan ubeskrivelig Iver og vel for 20. Gang paa Prædikestolen havde taget Afsked med sin Menighed, blev han mere blid og stille i Forkyndelsen af Evangeliet, især efter at Søk. Haberlands en Tid lang havde opholdt sig i hans Hus, og Søk. Zeidlers, Br. Wagner⁶⁶) fra Frederiksstad, Grassmann fra Stepping oftere havde besøgt ham. Til Slut er denne Herrens Tjener 12. Nov. 1756 pludselig om Natten ved en Blodstyrtning gaaet ind til sin Herres Glæde, efter at han kort i Forvejen havde optegnet sit egenhændige Levnedsløb, hvori det bl. a. hedder saaledes:

»Om mig kan der ikke siges andet, end at jeg er en helt igennem fordærvet, elendig, arm og uværdig Synderorm, men haaber, den store Synderyen vil lade mig, den største Synder, vederfares Barmhertighed til den Tid, da jeg mest har hans Hjælp nødig«.

Efter hans Hjemgang blev den nuværende Pastor F a b r i c i u s⁶⁹⁾ i Humtrup Ao. 1757 8. Maj enstemmig valgt til Sognepræst dér. Om sin Embedsførelse har denne selv meddelt følgende:

Endskønt jeg i 2 Aar har hørt akademiske Forelæsninger hos vor berømte Provst. i Tønder, der næsten hver Dag gjorde sig Umage for at indtage sine Tilhørere i Collegio imod Brødre-menigheden, og jeg ogsaa siden har læst mange Skrifter imod Menigheden, saa fattede jeg dog straks fra Begyndelsen af mit Ophold her Højagtelse og Tillid til de faa vakte, der bor her, og som man kaldte Herrnhuter, og besøgte dem flittigt. Min Hustru, der allerede i min Forgængers Levetid var bleven bekendt med dem, var heri af samme Sind som jeg, og fordi vi havde Brødrene kær, blev vi undertiden besøgt af Søkende. Jeg lærte efterhaanden Brødre-folket at kende som en sand Jesu Menighed og har ved Forkyndelsen af Evangeliet haft den Glæde, at nogle har sluttet sig til den lille Flok her, der holder Guds Pine i Ære. Dels er det frelste Hjerter, dels føler de Smerte og græder for ham over deres Elendighed.¹⁾

Humtrup 16. Maj 1769.

A. G. Fabricius.

1) deres Antal beløber sig Ao. 69 til 24 Personer.

I Hvidding

er den nuværende Præst E w a l d,⁷⁰⁾ som først 9 Aar havde haft Embede i V o r b a s s e i Jylland, men uden Frugt, og derfra er kommen til Hvidding, hvor Frelseren har vedkendt sig hans Vidnesbyrd og skænket ham en Frugt paa 40 Sjæle. Dertil kommer endnu 20 fra Nabosognet V e s t e r V e d s t e d, fordi den derværende Provst H ö h n e⁷¹⁾ paa Grund af Svagelighed

og Tungsind anser sig for udygtig til at betjene de derværende vakte Sjæle og selv har bedt Pastor Ewald tage sig af dem. Dette sker ogsaa under Ledelse af Menighedssøskende, som har inddelt 30 af disse Sjæle i »Kor« [Gesellschaft]. Pastor Ewald selv er meget taknemlig for Søkendes Hjælp og Pleje og har som en arm Synder betjent sig deraf med megen Nytte og Tillid.

Om Ladelund

har den nuværende Pastor L u n d i u s¹⁶⁾ selv indsendt følgende korte Beretning:

Jeg har i Aarene 1733 til 1736 studeret i Jena og er bleven vakt ved Mag. B r u m h a r d. I en »Time«, som den senere Biskop M ü l l e r holdt i den salige Brumhards Hus, hvori han afmalede vor Frelzers forblødte Moderhjerter, især hvordan det var sindet mod arme Syndere, fandt jeg Naade til at fatte Lid dertil og vove mig med al min Elendighed hen til ham, hvis Hjerter var bleven gennemstunget ogsaa for mig. Jeg følte hans Tilgivelse og hans Blods Fuldgyldighed.

Ao. 1739 blev jeg med 2 andre Candidater sat paa Valg til Præsteembedet og blev valgt med de fleste Stemmer dom. 21. p. Tr. og efter at have erholdt Confirmation af Kongen indsat d. 2. Advent. Jeg tiltraadte Embedet med Bæven, dog med Sind til at forkynde den erkendte Sandhed. Min Menighed fandt jeg meget uvidende, blind og død. Jeg søgte efter Sjæle i den, som var bekymret efter at blive salige, men fandt kun een, som var i Helligaandens Arbejde, og derefter salig ved Jesu Død gik ud af Tiden. Jeg blev snart kendt med min Nabo, den sal. Pastor B r u n, der et Aarstid før mig var forflyttet fra Rinke næs til H u m t r u p Sogn; han opmuntrede mig til at forkynde Jesus den korsfæstede; det gjorde jeg i min Fattigdom, saa godt jeg forstod, og jeg har erfaret, at han har været med mig og af Naade bekræftet Vidnesbyrdet om ham.

Ao. 1741 blev en Mængde Mennesker grebet saavel her som i Eggen heromkring. Jeg besøgte dem i alle Landsbyerne og

holdt Forsamlinger i mit Hjem saavel som i Skolerne. Men der forefaldt forskellige Udskejelser, saa at det nær var bleven mig forbudt. Selvom jeg nu straks havde den Glæde at se, hvorledes adskillige af disse Mennesker ved Enden af deres Dage salig gik over i Jesu Arme, saa traadte dog mange tilbage, saasomt der indtraf Forfølgelse. Kun nogle faa blev tro, men dem tog Frelseren i kort Tid til sig i den evige Sikkerhed. Adskillige af dem, der traadte tilbage, har paa deres Dødsseng bekendt, at de er bleven forfulgt af en stadig Uro fra den Tid, de havde faaet Verden kær; for at undertrykke saadan Uro, er de gaaet ind i alt slet, og alligevel har de lige til deres Dødsseng ikke kunnet slippe løs. Her er der endelig bleven en Lejlighed for dem til atter at søge deres gamle Ven. Jeg har her haft Lejlighed til at se, hvorledes mangan endnu er bleven reddet som en Brand ud af Ilden, og hvor langt den forbarmende Kærlighed gaar. Hvem kan dog sætte Skranker for den uendelige Naade?

Paa den Tid, da dette gik for sig her, blev min Nabo, den sal. Pastor Ambders i Burk al ogsaa grebet. Denne forestillede mig, hvor velsignet det kunde være, om vi kunde træde sammen med nogle andre Præster og opbygge os med hinanden. Vi blev enige, sammenkaldte 9—10 i Pastor Ambders Hus og fremlagde vort Forslag. De billigede det, og vi begyndte at holde Forsamling hver 4. Uge og indrette det paa Kloster Bergens Fod.⁷²⁾ Men vi saa snart, at vi ikke var ens sindede; derfor ophørte dette Konvent atter Ao. 1744. Ved samme Tid, som dette blev ophævet, begyndte et andet omkring Stepping, hvor jeg fik Tilladelse til at komme med. Dette fortsætter endnu stadig med Naade og Velsignelse.

Af de første, der har hørt til dette Konvent, er kun Br. Kastrop og jeg tilbage. Tre er gaaet hjem, og een er bleven flyttet til Sjælland. Men Frelseren har maaget det saa, at atter andre har fundet hertil, saa, naar de alle er med, udgør vi 9. Men de 3 — Zurmühlen,⁷³⁾ Vieth⁵⁸⁾ og Ipsen⁷⁴⁾ — bor lovlige langt borte og er sjældne til Stede. Det er dette Konvent,³⁸⁾ som Ao. 67 vakte Larm i Landet. Men det gav Anlede-

ning til, at vi blev bekendt for Kougen og fik Tilladelse til at fortsætte vore Sammenkomster.

Ovenfor har jeg meddelt om den første Vækkelse, og hvordan det er gaaet med den. Omkring 1745 opstod der en ny, der vel ikke greb saa vidt om sig, men des mere byggede paa den rette Grund. Det er gaaet langsomt dermed, men hvad der blev grebet, har holdt ved, og fra Tid til anden finder der paany nogle til, saa at Tallet Ao. 69 beløber sig til 35.

Fra den Tid af er vi bleven kendt med Menighedssøskende, der har taget sig af os. Den allerførste Broder, der har besøgt os, var den ærværdige Br. Grassmann. Søskende Wagners⁶⁶) indlod sig ogsaa snart med os. Brødrene Gerner,⁷⁵) Peter Christensen og Piper kom ogsaa mange Gange paa Besøg. Gerner og Block⁷⁶) har her offentlig i Kirken aflagt Vidnesbyrd om Frelseren.

Ao. 1750 sendte Frelseren mig endog de k. Søsk. Høyers²⁷) i Huset, som til 1762, altsaa i 12 Aar, blev hos mig og tog sig af de vakte her og i Egnen. Vi levede sammen i uafbrudt Enighed og Fred.⁷⁷) Siden kom Søsk. Braus²⁸) og var hos mig heved 1 Aar. Da de flyttede til Flensborg, gav Menigheden os i Stedet den ugifte Sø. Dorine Backerin,³²) der nu har været her 4 Aar og arbejder med Velsignelse blandt sine ug. Søstre, hvoraf der er en ret stor Mængde i denne Egn.

Fra Stepping har vi ofte haft Besøg af Brødrene Zeisberger, Pfohl, Green og Kastenhuber. De ug. Brødre Herold og Jürgensen er ogsaa ofte kommen her. Vi kan aldrig takke Menigheden nok for, at den tænker saa flittigt paa os. Bare vi dog maatte skønne ret derpaa! Ti disse Søskende har bragt os det søde Evangelium og været til Velsignelse for mit stakkels Hjerte og for mange andre. Jeg véd virkelig ikke, hvad der skulde være bleven af Frelserens Sag her, dersom de ikke var kommen til os. Med mine Foresatte, saavel General-Superintendent som Provster, har jeg staaet mig godt Struensee er især hjertelig, tager sig af os og skammer sig ikke ved at forkynde Evangeliet om Jesus i hele Landet. Mine

Provster har været Arends⁷⁶⁾ og Petersen;⁴²⁾ den første var overordentlig venlig og opmuntrede mig til ikke at lade mig forstyrre af noget i min Gang. Den sidste er ganske vist en Fjende af Brødrene, men jeg kan ikke klage over ham.

For 2 Aar siden angreb Borgmester Gladden⁷⁸⁾ i Flensborg mig offentlig i et Skrift og opfordrede mine Foresatte til at give Agt paa mig og ikke taale, at jeg havde sendt min Datter til Menigheden, men jeg er bleven rolig siddende til denne Dag.

Jeg ser tydelig, hvordan Frelseren har taget sig naadig af os hidindtil og har undt mig og mit Hus sin Beskyttelse, ti ellers havde jeg ikke kunnet blive siddende saa uantastet. Ham befaler jeg den hele Sag. Det er dog hans, han véd at udføre sit Værk.

I Løjt,

ikke langt fra Aabenraa, sidder Pastor Benedix.⁸⁰⁾ Ao. 1746 har han fra Jena, hvor han dengang studerede, været hos den sal. D. i Ebersdorf. Han havde haft en stærk Trang til at blive i Menigheden, men han lod sig bringe fra det ved sine Slægtninge. I en Skrivelse Ao. 69 til Br. Laysitz²⁾ klager han over, at han dengang raadførte sig med Kød og Blod, men takker Frelseren, at han ikke har ladet ham falde helt fra, men har vist ham den Naade, at han maa og kan forkynde Jesu Evangelium i Samfund og hjertelig Forbindelse med Brødrene, hvis Besøg er til stor Velsignelse for ham og hans lille vakte Flok.

I Rinkenæs,

som ligger en Mil fra Sønderborg, har den allerede nævnte Pastor Brun¹²⁾ ikke alene givet Anledning til de første Vækkelser, men ogsaa til den første Forbindelse med Brødrene, idet han med megen Kærlighed modtog de Brødre, der Ao. 1734 først var sendt til Holsten, men som blankt blev afvist i Hertugdømmet Holsten. Han anviste dem et tomt Hus, hvor de boede i Stilhed hele Vinteren og fik med de vakte Sjæle dér at gøre

til sand Velsignelse for disse.⁸¹⁾ Da der Ao. 1738 og 1739 opstod allehaande syndig Uorden og Udsvævelse blandt de vakte paa Egnen, særlig i Bargum og Borlum, ved tre Forførere, Parsenius, Beer og Fischer, som havde den Frækhed at udgive sig for Brødre og derved bragte disse i den største Fare, saa lod han sig ikke derved vildlede i sit Forhold til Brødrene, men holdt fast ved sit Fællesskab med dem. Disse forsømte da heller ikke tydeligt at sige hine Forførere Sandheden lige i Synet og afholdt sig fra alt Samfund med dem, endog fra at spise og drikke med dem, hvorved Forførerne blev afsløret og endelig af Øvrigheden overgivet til velfortjent Straf i Tugthuset i Glückstadt.

Fra den Tid har der stadig været en lille Flok i Rinkenæs, deriblandt Br. Peter Henningsen,⁸²⁾ en Teglblænder, som har 2 Børn i Menigheden og en Søn hjemme, der ogsaa har Hjerte for Frelseren og Brødrene.

I Slesvig

ved man egentlig ikke, hvordan Vækkelsen er begyndt; formodentlig hidrører den fra den sal. Pastor Mercatus,⁸³⁾ der har anlagt Waisenhuset dér, og som skal have talt med den sal. D. paa dennes Rejse gennem Holsten. Pastor Behrens,⁸⁴⁾ der nogle Aar har staaet som Diaconus ved Domkirken og prædiket meget alvorligt, saavel som den sal. Pastor Heuer, der har været Lærer ved Waisenhuset, har vel ogsaa givet Anledning dertil.

Nu er der en lille Flok paa 20 Personer dér, som man dog ikke har turdet betro Menighedsefterretningerne, da de ikke har Forstaaelse af Menighedens Orden og kun ringe hjertelig Forbindelse indbyrdes; dog er der nogle iblandt, hvem det ligger paa Sinde at blive mere bekendt med Frelseren. At man dog undertiden finder dem modtagelige og grebne, giver Haab om, at det dog endnu engang kan blive anderledes.

I Sønderborg

paa Øen Als, 4 Mil fra Flensborg, ved Østersøen har den første Anledning til Vækkelse været det Ry, der Ao. 1735 gik af den sal. Provst S c h r a d e r i Tønder og Pastor B r u n i Rinckenæs; det gav nogle Personer Anledning til at høre den første paa hans Visitats og den sidste ved hans Prædikener i Rinckenæs, der kun ligger 3 Mil fra Sønderborg; det gik ikke af uden at overbevise og gribe dem.

Da nu Brødrene H i c k e l og D e m u t h⁶⁰⁾ 1738 kom til Rinckenæs, har de ved et Besøg hos Br. S a m u e l G r e g o r i A u g u s t e n b o r g ogsaa talt med Gartner V o i t m a n n i Sønderborg⁶⁸⁾ og boet hos ham om Natten; deres Ord til ham var ham til stor Velsignelse og vakte Credit hos ham for Brødrene. Denne Br. Voitmann er endnu stadig en af de paalideligste blandt de derværende Sjæle.

Fra den Tid, da Br. G r a s s m a n n kom til Landet, fik de efterhaanden mere Tillid til Brødrene og modtog Besøg af ham og H o y e r s, siden ogsaa ofte af S ø s k. Z e i s b e r g e r s, B r a u s og G r e e n m. fl. Nu er der en lille Flok dér paa omtr. 30 Personer, der glæder sig, hver Gang de faar Besøg. Frelserens Naade og Nærhed kan spores i deres Forsamlinger. Da det har været dem om at gøre, er der nu for nylig blandt Mændene oprettet et Kor paa 6 Personer, der med Br. Zeisbergers Billigelse faar Menighedsefterretningerne meddelt. Blandt Kvinderne er der ogsaa begyndt et Kor paa 4.

For kort Tid siden er en Mand og en Kone gaaet salig til Frelseren. Manden var en af dem, der først blev vakt og kendt med Brødrene, ved Navn M a t h i a s B e k k e r, en ærlig, godgørende Mand, som mange Fattigfolk vil savne. Han havde ikke megen Indsigt, men holdt meget af Menigheden og S ø s k e n d e n e og var jævn og trohjertig. Under hans Sygdom har de derværende Brødre, der alle havde ham kær, til hans Opmuntring besøgt ham flittigt. Dagen før sin Hjemgang sagde han til Br. C h r i s t i a n I v e r s e n,⁶⁴⁾ der besøgte ham: Nu mærker jeg, at Frelseren snart vil hente mig; i hele mit Liv

har jeg ikke haft det saa godt som nu; det er mig, som var jeg bleven hans lille Barn, der ikke véd andet, end at jeg maa nyde godt af hans Saar. Br. Iversen blev saa glad derved, at han maatte græde med ham. I denne Sindsstemning er han død Dagen derpaa.

Konen var Skipper Lorenz Iversens Hustru, som gik til Frelseren efter at være forløst med en lille Pige. Før sin Nedkomst havde hun med temmelig Sikkerhed sagt sin Mand, at denne Gang vilde hun gaa hjem, og hun havde iforvejen ordnet sine hjemlige Forhold. Hendes Mand var dengang endnu meget betaget af hendes Hjengang og kunde ikke uden Bevægelse tale om, hvor glad hun var, og hvor hun frydedes ved, at der skulde blive løst op for hende; hun var en skøn Kone af stille hjerteligt Væsen.

Byens Førstepræst Hr. Consistorialraad og Provst Burchardi⁶⁵⁾ (der desuden i de unge Dage har været Hovmester for vor Br. Ranzau), er en retskaffen, maadeholden og from Mand, der undertiden prædiker meget kønt om Frelseren; selvom han véd, at de vakte Sjæle har Omgang med Brødrene, saa holder han dog af dem paa Grund af deres gode Vandel, tillader dem at komme sammen, naar de vil, og forsvarer dem overfor sin Kollega, der staar dem imod; derved har han bragt denne til at tie i alt Fald i sine offentlige Prædikener.

Paa Landet holder ogsaa en god Del sig til de vakte Sjæle i Byen; deriblandt er der nogle tidligere Separatister og gamle fromme Folk, der ikke kan blive rolige, men begynder at komme til Frelseren.

I Tønder

og Omegn skriver de første Vækkelser sig dels fra den allerede nævnte Hr. Ewald,⁷⁾ dels fra Samuel Reimarus,⁶⁶⁾ Provst her i 24 Aar, som med sand Velsignelse paa Prædikestolen benyttede sig af Luthers Skrifter og i Byen og det hele Amt var anset som en Guds Mand. Hans Tale var ofte ledsaget af hans egne og hans Tilhøreres Taarer, og de Sjæle, der med

begærlige Hjerter tog imod hans Vidnesbyrd, havde ham af Hjertet kær og han dem. Efter hans Død kom den allerede nævnte Provst Schrader⁶⁾ i hans Sted. Denne var trykket i de første Embedsaar, men til des mere Velsignelse. Derefter kom han i stor Naade og Anseelse hos den salige Kong Christian d. 6. Det blev til Skade for ham, idet han begyndte at holde store Forsamlinger i sit Hjem og anlægge et Waisenhus, hvorved Forstaaelsen af, at vi er arme Syndere, der ikke har fortjent den frie Naade i Jesu Blod, efterhaanden tabte sig hos ham og hos dem, der lyttede til ham; i Stedet indsog der sig Tillid til sig selv, egen Handlen og Tragten efter Hellighed, hvoraf fulgte Spaltning og Splittelse, idet enhver ansaa sig for den vigtigste; det har en af de første iblandt dem ved Navn Hans Richtsen, der nu er en af de første blandt Brødrene dér, tilstaaet med Sorg.

I denne Situation traf Br. David Nitschmann sen: og hans Ledsagere Ao. 34 de vakte Sjæle dér.⁷⁾ Hos den sal. D. havde han hørt om Provst Schrader. Han besøgte ham nu, da Opholdet i Holsten var usikkert, og blev venlig modtaget, ja boede 14 Dage hos Provsten. Br. David Nitschmann benyttede Lejligheden til at prøve at købe et stort Gods ved Faartoft, kaldet Boldslot, til Menighedsby. Dette sidste blev vel ikke til noget, men deres korte Ophold var dog til stor og virkelig Velsignelse for de vakte Sjæle, der, som tidligere nævnt, befandt sig paa en mystisk og falsk Vej; gennem Besøg af de samme Brødre fra Rinckenæs blev det end mere befæstet. Dog kom det ikke til blivende Velsignelse, før den k. Br. Grassmann og hans Efterfølgere kom til Landet; ved deres trofaste Tjeneste og Besøg ogsaa i Tønder er der samlet en lille Synderflok paa 10 Personer, der staar i Samfund med Menigheden og kun trøster sig til og fryder sig ved deres Forløseres blodige Fortjeneste. Men denne lille Flok har dog atter i de sidste Aar taget noget af, dels i indre Naade, dels i ydre Tal. Foruden ovennævnte Richtsen hører Raadmand Hoyer til den lille Rest.

De øvrige mere kendte Pladser, hvor der findes vakte Sjæle, som besøges og betjenes af Brødrene, hedder:

A a b e n r a a, en By halvvejs mellem Flensborg og Stepping, hvor der er 6 Sjæle. Den første Forbindelse med de vakte Sjæle paa dette Sted begyndte Ao. 39, og Ao. 41 blev der ekspres sendt en Broder fra Pilgerruh dertil paa Besøg.

B a l l u m og **B y s t e d**, 2 Landsbyer ikke langt fra Højer (en Havneplads ved Nordsøen), hvor der er 7 Sjæle.

B r e d s t e d, en Flække, ikke langt fra Husum og 4 Mil fra Flensborg; her er der 4 Ægtepar og 2 ug. Brødre, der gaar en skøn Gang.

D a l e r, en Mil fra Tønder, 7 Sjæle, hvoraf en Skræder **C a r s t e n M a r t i n s e n** er kommen til Zeist.

F a a r t o f t, ikke langt fra Nordsøen i Vestermarsken, er allerede omtalt under Tønder.

F a r u p, et Sogn ikke langt fra Ribe ved den jyske Grænse, hvor der er 13 Sjæle.

H a d e r s l e v, en By 2 Mil fra Stepping, hvor der er 10 Sjæle.⁸⁸⁾

H a u g a a r d, en enkelt Gaard tæt ved Højer, hvor Kuipingshandler **B r. R i c h t e r** bor.⁸⁹⁾

H j e r t i n g, en Skibsplads ved Nordsøen, hvor Tolder **M ü l l e r** med Familie holder sig til Brødrene.

L ø g u m, en stor Landsby 1 Mil fra Tønder, hvor der er 22 Personer, deriblandt **V o l k e r t P e t e r s e n**, som har sin lille Søn blandt Børnene i Zeist.

M a a s l e b e n, en adelig Gaard mellem Eckernförde og Løitmark, tilhørende Hr. von Thien, af hvis Tjenere 4 holder sig til Brødrene.

S k æ r b æ k,⁹⁰⁾ et Par Mil fra Tønder. Her er der en lille Flok paa 45 Personer, der nyder Brødrenes Besøg og Pleje. **P a s t o r R a h r**⁹¹⁾ er vel ikke Broder, men dog en Ven af Brødrene og ser gerne deres Besøg.

V e s t e r V e d s t e d er allerede omtalt under Hvidding.

Henvisninger og Noter.

¹⁾ Erich v. Ranzau (1719—96) var i 20-Aars Alderen bleven pietistisk vakt, men kom 1743 i nært Forhold til Brødren. Paa Synoden i Marienborn 1764 var han en af de 5 Brd., der blev beskikket til at ordne et Unitetsarkiv i Zeist. Her var han Arkivar 1769—75 og 1779—96. Han arbejdede med samvittighedsfuld Punktlighed og betragtede sig som Haandlinger for Fremtidens Historieskrivere. Gem. N. 1834 I 451—83.

²⁾ Paul Eugenius Layritz (1707—88). Vakt som Student i Jena ved Spangenberg. Slutter sig 1734 afgjort til Brødren. Administrator for den lutherske Tropolus og Medlem af Unitets Ældste-Conferencen 1769. Biskop for Brødrekirken 1775. En dygtig Skolemand. Hans Instruktion for Diasporaarbejdet af 1765, se Da. Kirkeliv S. 80. Gem. N. 1838 I 96—120.

³⁾ Ranzau har i Forvejen paa Grundlag af Jonathan Briants Beretning fortalt om Arbejdet i København.

⁴⁾ Fra Hertugdømmerne søgte Studenterne mest til tyske Universiteter og nøjedes ikke med Kiel. Universitetet i Halle aabnede 1694 og blev i sin første Blomstring et Hovedsæde for Pietismen med Aug. Herm. Francke (1663—1727), Breithaupt (1658—1732) og Poul Anton (1661—1730) som de tre Søjler. Præsteuddannelsen her fik et kristelig-socialt Islæt gennem de Franckeske Stiftelser (Waisenhuset gr. 1698, en Prædiken, hugget i Sten, Causteins Bibelanstalt 1710, den dansk-halleske Mission i Trankebar 1705). Den yngre Francke (1696—1769) mangler Faderens Salving og Kraft; han fordriver dem, der som Rambach og Spangenberg ikke helt samstemmer med den lovsure Pietisme. Konkurrencen om, hvem der skal lede den kirkelige Udvikling i Christian 6's Danmark; Zinzendorf eller Francke-Stolberg, fremkalder 1733 et aabent Brud mellem Halle og Herrnhut. Ved Gotthilf Aug. Franckes Side stod hans Svoger Salmesangeren Joh. A. Freylinghausen (1670—1739).

⁵⁾ Jena hævdede sig smukt ved Halles Side som et yngre pietistisk Universitet, der undgik at forkalke som Halle ved at vise aandeligt Frisind. Hovedmanden her er Johann Franz Buddeus (1667—1729), der kom fra Halle til Jena 1705. Han holdt Forelæsninger paa Tysk. Ved ham er »Jena bleven et Sion«. Han samlede vakte Studenter i sit Hus og blev derfor kaldt »Pietistpatron«. Spangenberg har som Magister i Jena begyndt at holde Bedemoder (collegia ascetica) og Skoler for fattige Børn. Et Forsøg paa at kvæle disse Konventikler ved en Forordn. 1714 giver dem blot forøget Tiltrækning. Nordlesvigske Studenter synes at have foretrukket Jena.

⁶⁾ Johannes Tychsen (1688—1750) f. i Tønder, studerer i Halle 1708, Jena 1710, Kiel 1712—14. Præst i Humtrup 1716, i Haderslev 1737—50. Consistorialraad.

⁷⁾ Enevold Ewald (1696—1754), Præstesøn fra Højst, i Jena opvakt til at indtræde paa den sande Kristendoms Vej ved min højt elskede, tro Lærer D. Buddei grundige Lærdoms-Undervisning og Formaning. Om Ewalds Virksomhed som en Slags Fripræst i Logunklosteregnet se Brev fra Ha. Richtsen til Layritz 16. 5. 69 i Kh., S. 5 R. III, S. 436. Som Præst ved Waisenhuset fra 1727 over han i Jenas Aand en Mæglergerning i de vakte Kreds. Waisenhuset bliver en praktisk Præsteskole; adskillige Informatorer derfra som Gert Hansen slutter sig siden til Brd.

⁸⁾ Johann Hermann Schrader (1684—1737), f. i Hamburg. Provst i Tønder 1728—37, grundlægger Waisenhus til 12 Dreng, Boghandel m. m. i Halles Aand, udgiver »Vollständiges Gesangbuch«

med 1157 Nr. (23 Salmer af ham selv) og en Postil. Christian 6 bruger ham som Raadgiver.

⁹⁾ Paul Mercatus (Meerkatz) (1684—1739). Archidiaconus ved Slesvig Domkirke 1715—39.

¹⁰⁾ Zinzendorf stillede ved Christian 6's Krøning 1731.

¹¹⁾ De første Brødre i det Holstenske 1734—41, se Søj. Aarb. 1923, 7 f., Max Wittern i Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2 R. IV, B. (1908).

¹²⁾ Fr. Chro. Bruhn (1692—1756). Præstesøn fra Løgumkloster, studerer i Jena 1710, Halle, Kiel 1715, Medhjælper i Slesvig. Præst i Rinkenæs 1725, i Humtrup 1737—56. Han tilstaar, at de Vanskeligheder, han i de første Aar kom ind i, for en stor Del skyldtes hans egen lidsige Natur.

¹³⁾ Johann Nic. Eccard (1702—79). Stud. Kiel 1720, Præst i Arnæs 1726, i Vabs 1729, i Eckernförde 1738—77.

¹⁴⁾ Andreas Berends (1714—70), Stud. Jena 1734, Diakon v. Slesvig Domkirke 1739, Spr. i Borsfleth 1763—70.

¹⁵⁾ Hans Lessøe fra Faaborg (d. som Sognepræst i Karise 1744, 34 Aar gl.) fortæller selv om den Vækkelse, han og Berends var Hovedmand for (Kh. S. 5 R. VI, 795 f., jfr. 5 R. V, 111 f.).

¹⁶⁾ Philip Ernst Lundius (1714—71), Søn af Provst Christian Ernst L. ved Johannesk. i Flensborg, studerer 3½ Aar i Jena. Præst i Ladelund 1739—71. Gem. N. 1772 4. 747—57.

¹⁷⁾ Om Præsterne Mygind i Dreslette, Basse i Sønderby, Lilledlund i Faaborg og Wederkinch i Helnæs, se J. Lundby: Herrnhutismen i Danmark, S. 97 f.

¹⁸⁾ Laurids Fugl i Saltum-Hune, Math. Poulsen i Harridslev-Albæk, Mag. Andr. Langgaard med Kap. Otto Krogstrup i Klin-Torup-Vust, se J. Lundby, 108, 112—118.

Om Præsterne Schumacher og Kastrup, se under Stepping.

¹⁹⁾ Georg Johs. Conradi (1679—1747) har studeret i Halle, tysk Hofpræst i Kbh. 1720—28, Generalsuperintendent i Slesvig og Holsten 1728—47; tilhører den gamle Pietisme, men er taalsom og forstaaende overfor andre.

²⁰⁾ Gert Hansen (1698—1758), Skovridersøn fra Koldingegnen. Som Informator ved Waisenhuset saares han i Hjertet af Ewalds Forkyndelse, men det bliver først til Alvor, da han 1734 kommer til Herrnhut. Hans Forkyndelse af Lammet, Blodet og Menigheden vækker Røre i Kristiania 1739. Hans egentlige Manddomsgerning falder i Lifland og Tyskland. Gem. N. 1758 8. 108—17.

²¹⁾ Dionysius Piper (1706—51) kom til Herrnhut 1734 med Gert Hansen. Gem. N. 1751. 5. 209. Kh. S. 5 R. II 741f.

²²⁾ Elias Ostergren (1707—97) fra Stockholm, kom til Herrnhut 1738, udsendes over Danmark til Lapland 1739 sammen med Ulrich Bernhard v. Behr (1704—74). Gem. N. 1825 I 293-319.

²³⁾ Handrup, se J. Lundby, 112—14.

²⁴⁾ Andreas Grassmann (1704—83), f. i Mähren. Har døjet strenge Forfølgelser og et halvt Aars underjordisk Fængsel, fordi han har holdt evangelisk Møde, tvinges af Jesuiter til at underskrive katolsk Tro, landflygtig 1728, til Herrnhut, velsignelsesrig Gerning i Lifland, Lapland, Rusland. Viceældste 1738. 1745 kaldet til at betjene den udbredte Diaspora i de kgl. danske Lande, besøger s. A. alle de vakte i Holsten, Jylland og Fyn. De følgende Aar faar han 5 Søskendepar og 2 Studiosi til Hjælp. Broderlig Omgang med over 30 Præster, hvoraf 4 er draget til Menigheden. 3 Præstekonventer, hvor de mødes en Gang om Maanedn, læser. Gem. Nachr. og taler fortrolig ud af Hjertet. 1751 til Herrnhut, 1752 til Berlin, Biskop for Brød-

rekirken i Berlin 1756. Gem. N. 1845 I 568—615. I Brev af 21/2 46 fortæller A. G. om sit Besøg hos Biskop H. A. Brorson, der er anfægtet, om han har begaaet Synd mod Helligaanden ved at være Brødre-nes Fjende. — Et forunderligt gribende Billede: den mægtige danske Biskop i den mæhriske Tømmermands Arme. (Teol. Tidsskr. VI. 252f) — Brødremenighedens Visitator (Senior civilis) Abraham v. Gersdorf (1704—84) beretter 26/5 1750: »Hvad nu den venerable patriarkalske Grassmann angaar, da er han virkelig den allermest bekvemme til den danske Plan, man kan tænke sig. Han gaar ualmindelig sagte og er i det hele Land æret og respekteret som en Fader. Nogle og tyve Præster i Slesvig, Jylland og Fyn hænger af hele deres Hjerter ved ham, ved deres maanedlige Møder præsiderer han (Arkiv i Herrnh. R. 19 E.).

²⁵) Melchior Zeisberger (1701—81) f. i Mähren. Efter Forfølgelse Paaske 1724 udvandrer han, vil paa Vej til Polen se Chr. Davids By, kommer derved til at overvære Grundstensnedlæggelse til Bedesal i Herrnhut, lærer saa Tømmerhaandværk hos Chr. David, er med til Brødremenighedens Aandsdaab 13/8 27, faar bl. a. Missionsgerning i Stockholm, Würtemberg og Holland. Leder af det danske Diasporaarbejde 1751—71, død i Herrnhut. »Hans Minde er endnu hos mange i Holsten til stor Velsignelse«. Hans Hustru Anna Böhneschein døde i Stepping 1763. Gem. Nachr. 1782 V 6) 792—99.

²⁶) Jonathan Briant (1726—1810), f. i Stockholm, studerede Jura, slutter sig 1746 til Brdmen. 1762 Arbejder blandt ug. Brd. i Kbhvn., 1770 Leder af den danske Diaspora, i Chrfeld 1773—80, i Kbhvn. 1780—84, efter 22 Aars Tjeneste i de danske Lande indvier han Salen i Stormgade 1783, Medlem af Unitets-Eldste-Konferencen i Herrnhut 1784, død i Herrnhut. G. m. Maria Isager (d. 1778). Gem. Nachr. 1877 I 187—205.

²⁷) Jens Hoyer (1716—97), f. i Salling, vakt i Laurvig, slutter Pagt med Frelseren om at vi sit Liv til hans Tjeneste i hans Brødre-folk. 1740 til Herrnhut, lærer som Parykmager. 1746 kaldet til Altona for at tilse vakte i Holsten og Hannover. 1750—62 i det Tønderske med Bolig hos Lundius, 1762—67 i Drammen, derefter tilbage til Holsten. 1773—83 i Göteborg. 1746 g. m. Maria Schnell (d. 1791). Gem. Na. 1797 VIII 4) 161—72.

²⁸) Erich Brau (1714—94), f. i Bergen. Parykmager. 1728 til Kbhvn., søger til Ewald. Det giver ham Skrupler at lave Parykker, da de er mere forfængelige end nyttige. For at blive vis paa sin Salighed maa han til Herrnhut 1738. Dober forklarer ham, at Hindringen ikke stikker i det ydre Arbejde, men i Hjertet. 1741 g. m. Maria Elisabeth Hempel. 1746 til Norge, 1762 til Holsten i 4 Aar, saa Jylland i 13 Aar. Til Christiansfeld 1783. Gem. N. 1795 II 2) 194—217.

²⁹) Peter Andreas Lorenzen, f. i Flensborg 1728, d. i Chrfeld 1799. Kbmd.; vakt c. 1755, hjulpet af Br. Ritter; har ubeskrivelig Velsignelse af at omgaas Zeisberger, aabner sit Hjem for gennemrejsende Søkende og for opbyggelige Møder, følger to ældste Børn til Herrnhut 1766, leverer Byggematerialer til Chrfeld, flytter selv dertil 1779. (Chrf. Arkiv A 14).

³⁰) Georg Thomas Pfohl (1715—94) fra Polen, til Herrnhut 1739. G. 2) 1763 Marie Margrethe Hammin. Til Stepping Dec. 63. Det gik ham nær, at han ikke kunde Sproget, dog hjalp Frelseren ham, saa Søkende og han lærte at forstaa hinanden. 1766 til Gnadenberg. Gem. N. 1794 II 4) 165—92.

³¹) Dorothea Biedermann, f. 1718 i Øvre-Schlesien, d. 1792 i Christiansfeld. Som moderløst Barn stærkt paavirket af Abbed Steinmetz i Teschen, siden af Separatister. Til Herrnhut 1743. Som

Chormedhjælper for ug. Sø. til Neusalz 1759, til Holsten for at betjene udenbys ug. Sø. 1765, til Norge 1771—81.

³²⁾ Dorine Backerin (1719—83), f. i Norge. Til Herrnhut 1743. Sygeplejerske i Korhus i 21 Aar. Med bævende Hjerter tager hun mod Kaldet til Holsten (Ladelund). Under alle Vanskeligheder er hun munter og trøstig, fordi hendes Hjerter var smeltet af Jesu Kærlighed. Tjener mellem Søkende i Slesvig i 18 Aar. Gem. N. 1784 IX 4) 235—45.

³³⁾ Johan Georg Kastenhuber (1711—80), f. i Bayern, Væver, til Herrnhut 1741. G. 1743 med Anna Dorothea Müller (1722—93). Diacon 1746 i Holland, Schlesien. 1767 til Stepping, føler sig syg til Døden, men det blev en salig Sabbatstid. Guds Fred, som vi nød i Samfund med Søk. Kastrups, gav Kraft til at bære alt. Til Christiansfeld 1777. Gem. N. 1781 4. 719—30 og 1794 II 2) 134—47, jfr. Høy: Christiansfeld 17. f.

³⁴⁾ Tobias Gneuss (1722—80), optaget i Herrnhut 1740, Agent blandt ugifte Brd. 1764, besøger England, Holsten, Danmark, Sverige. død som Kormedhjælper i Niesky. Gem. N. 1781 4. 750—58.

³⁵⁾ Helene Lange (25. 9. 1740 i Sorø — 19. 7. 1785 i Niesky). Optaget i Menigheden i Herrnhut 1766. Skal fra 1770 tage sig af de tilflyttede ugifte Søstre i Stepping. 1. 6. 1774 til Christiansfeld for at begynde de ugifte Søstres Chor. Han røgter sin Gerning med moderligt Hjerter og utrættet Omhu. Til Niesky 1784. (Chr. A. 25).

³⁶⁾ Om Præstekonventet i Humtrup foreligger der en lang Række Aktstykker, indledet med I. H. E. Bernstorffs Skrivelse til Gen. Sup. Struensee 11. 11. 1766: »Man forsikrer mig, at de Herrnhutiske Meninger tager stærkt Overhaand, ja at der endog i Landet skal være afholdt en Synodus af dem, der kalder sig Mähriske Brødre, som 14 Præster, hvis Navne man dog ikke har opgivet mig, har været med til; en Præst, der staar i Embede, skal være bleven valgt til deres Biskop«. Fr. Gottfr. Zur Mühlen, Rendsborg, der staar paa fortrolig Fod med Struensee, svarer denne 2. 12.: Da han først hørte Rygtet om en saadan Forsamling paa 500 Brødre, lo han hjerteligt. I Humtrup har de været 9 Præster samlet til hjertelig Sang, Læsning, Samtale og Bøn; ingen af dem har drømt om en Synode eller Valg af en Biskop. Verdens Børn holder galante ugentlige Assamblées, men man finder det straks betænkeligt, naar Mennesker kommer sammen for at betragte Jesu Marters Centner-Tyng. A. G. Fabricius, Humtrup, udtaler sig 4. 12. paa lignende Maade (Kopi af Skrivelsen sender han 12. 12. til Jon. Briant), idet Zur Mühlen har underrettet ham. Vor Sag var det at forkynde Herrens Død, indtil han kommer, og Livet i Tro paa Guds Søn, der har givet sig selv hen for os, var det eneste, der forbandt os. Vil man kalde det Herrnhutisk, og skal vi betegnes med det Navn som en Skændsel, saa give han, der har baaret vor Skændsel, at vi med glad BARNESIND maa bære den efter ham. Provst Cretschmer, Haderslev, meddeler 10. 12. Struensee, at han har afkrævet Pastor Kastrup som den efter Sigende udvalgte Biskop en tilforladelig Beretning om den hele Sag, som han saa vedlægger. Kastrup skriver paa Dansk 10. 12. til Provsten. Han ser, at »den opdigtede Fabel, at ieg udi en Synodo af 14 Præster skulle være udvalgt til Mährische Biskop, har nu saa vit faaet Fremgang, at den og har naaet til den Allerhøyeste Kongel: Throne: ieg er derover ikke lidet bleven forskrekket«. Historien er en skadelig Bagvaskelse. K. véd intet om, at der er bleven holdt nogen Synode. I Humtrup var forsamlet de nærmere boende Præster af Ladelund, Burkal, Løjt,

Hvidding og Humtrup samt Zurmühlen. Vieth fra Cappel og Ebbesen fra Sild; Kastrup selv var ikke med p. Gr. af Embedsforretninger, men han har ellers lige fra 1738 deltaget i saadanne Konventioner. »Anledning for mig til sligt Besøg var den Bekymring, ieg stød udi over mig self og min Udygtighed til mit Embede I denne Tilstand hørte ieg om nogle andre Præster i det Tønderske, at de med Frugt og Velsignelse, skiönt under den sædvanlige Spot af andre, førte deres Embede; dette drog mig til dem for at profitere af dem, som vare ældre og mere erfarne ...« De fleste af dem er salig gaet ind til deres Herres Glæde (Amblers i Burkal, Flor i Tønder, Brun i Humtrup, Fog i Skærbæk), men andre er kommen til. Deres Øjemærke har været at styrkes til mere Flid og Bestændighed i deres Embede og selv at beredes for vor kære Herre; dertil raadfører de sig med hverandre i broderlig Fortrolighed. Det er aldrig faldet dem ind, at det skulde kaldes en Synode, ej heller har de tænkt sig, at K. eller nogen anden skulde confereres noget Biskops eller andet Embedes Character. — Bernstorff (27. 12. 66) har med Glæde af Gen. Sup.'s Breve set det kristelige og broderlige Sindelag hos et anseeligt Antal Mænd, der staar i gejstligt Embede; han vil paa ingen Maade nære nogen Mistanke til Sammenkomster af tro Lærere og Præster, men agter saadanne, naar de holdes i Tro og Kærlighed, for nyttige og opbyggelige; han vil glemme det i Anledning af Forsamlingen i Humtrup opstaaede Rygte, men han maa dog gøre opmærksom paa, at der i de ham fra d'Herrer Præster meddelte Svar ikke forekommer et eneste Ord, som ikke ogsaa kunde være skrevet af en ivrig Herrnhuter; derfor tilholder han Struensee ved kærlig, sagtmødig og oplyst Omgang at vaage over Overholdelsen af Evangeliets rene Lære. — Kopi af denne Skriv. i Herrnhut. indsendt gennem Zur Mühlen-Zeisberger. — Der er næppe Tvivl om, at Præstebrodrene har anset Provst Balth. Petersen i Tønder for Rygtets Bagmand, jfr. Sø. Aarb. 1923, 14.

³⁷⁾ Jeremias Friedrich Reuss (1700—77) repræsenterer i dansk Kirkehistorie den württembergske bibelfromme Pietisme, idet han er Bengels Elev. Gennem Zinzendorf blev han kendt med Christian 6., der 1732 udnævnte ham til teol. Prof. og Hofpræst. Som Kongens Raadgiver holdt han Haanden over de Præster, der var anfægtede over Skriftemaalets overleverede Form, men hans Præstefrihedstanke blev dog Kongen for vidtgaaende. 1749 blev han Gensup.; han var en flittig Visitor og synes at have forstaaet de danske Menigheders uheldige Stilling. 1757 Universitetskancler i Tübingen. — Brødrene (Zeisberger m. fl., 1. 6. 53) har det Indtryk, at Reuss tager dem i Forsvar mod modvillige eller uvidende Præsters Angreb; de Brødre, han kender, anser han for Guds Børn, men han advarer Præstebrodrene mod at bruge Udtryk paa Prædikestolen, der smager for meget af Brdmen.

³⁸⁾ Adam Struensee (1708—91), f. i Neu Ruppin i Brandenburg. Gaar paa Byen Brandenburgs pietistisk prægede lærde Skole. Som Student stærkt paavirket af Buddeus i Jena, først Tilhører, siden Medarbejder ved Bibeltimer i Buddeus Auditorium, en Tid Huslærer hos Buddeus, der vedblev at være hans Forbillede i Lære og Vandel. 1730 Hofprædikant i Berleburg. 1732 Præst i Halle med stærk Tilslutning. Paa Studenternes Anmodning tillige Prof. teol. ved Universitetet. Til Altona som Provst 1757. Bernstorff afæsker ham ofte kirkelig Betænkning. Allerede 1747 har han faaet Tilbud om at blive Gen. sup. Udnævnt dertil 1759. Tolerant overfor religiøst anderledes tænkende. Allen betegner ham (I, 316) som en nidkær

Tyskhedens Apostel. — Zeisberger giver Struensee det Vidnesbyrd, at han ikke alene er en billig og moderat Mand, men i sin Gerning en Guds Tjener, der paa sin aarlige Visitats betragter det som en Hovedsag at prædike Frelseren og hans Fortjeneste ogsaa dér, hvor han ellers ikke bliver nævnet. Præstebrødrene behandler han hjerteligt og viser særlig Kærlighed, Lundius og Zur Mühlen sin Gunst og Fortrolighed. Han har gjort sig Flid for, at Præsterne kunde beholde Frihed til at mødes, men nogen reel Understøttelse til Fremme af Brødrenes Sag kan man ikke vente fra ham. (25/5 69).

³⁹⁾ Søster Fogs Arvesag. Højesteretsadvokat H. Anchersen har klaget til Kongen (28/7 68) over, at hans Søsterdatter Margrethe Elisabeth Fog, Datter af Spr. Andreas Fog i Skærbæk, opholder sig i Herrnhut. Hun er opdraget hos Kastrup, der er hendes Kurator. Anchersen handler i Forstaaelse med hendes Farbroder Spr. Jørgen Fog, Højelse. Det er ikke deres Hensigt at tilegne sig hendes Formue i Henhold til Forordn. af 18/1 45, men at hun skal bringes tilbage til Fædrelandet inden 2 Mdr., og at Kastrup skal aflægge Regnskab for sin Forvaltning af Formuen, der bør sikres under en af Øvrigheden beskikket Curator. — Det fremgaar af Breve fra Zeisberger (27/8) og Kastenhuber (14/10), at denne Sag er gaaet Kastrup paa Nerverne. — Pfohls Diarium oplyser, at Jfr. Fog er rejst til Herrnhut efter et Kærlighedsmaaltid for de ug. Søn. i Stepping 23/2 65. — Kastrup forklarer for Struensee (17/9 68), at Oberstinde v. Bremern 1765 havde tilbudt hans Svogers Datter sammen med hende at aflægge Besøg i Herrnhut, uden Tvivl fordi hun havde fortalt om sin Lyst dertil, og at det stemte med hendes afd. Faders Ønske. Ved Afskeden havde Kastrup gjort opmærksom paa de mulige Følger for hendes Formue. Til Anchersens Krav svarer Kastrup, at han straks har meddelt hende den satte Termin, og haaber, at hun snart vil afslutte sit alt for lange Besøg dér. Jfr. Fog gaar i sit 27. Aar og er if. kgl. Bevilling myndig med Værge, som hun selv maa beskikke. — Sagen ender med en Erklæring om, at Søn. Fog vil forblive i Fædrelandet, hvorefter hun faar fri Raadighed over sine Midler ved kgl. Reskr. 9/4 69.

⁴⁰⁾ Anklagen mod Kastrup. I Anledning af, at det er berettet for Overkonsistoriet, at Kastrup har sendt en Søn og en Datter til Herrnhut, udbeder det sig Erklæring desangaaende fra Amtm. Klingenberg og Provst Cretschmer i Haderslev (15/11 68). Kastrup skriver barnlig tillidsfuldt til Gensup. (15/12) om sin Vanskelighed: p. d. e. S. vil han nødig anses for ulydig, p. d. a. S. trykker Bekymringen ham for, hvorledes han skal bevare Børnene for deres Skaber; selv er han skrøbelig; han har ikke kunnet finde nogen Student, han tør betro deres Opdragelse, ej heller tør han sætte dem i de alm. Skoler; han beder om, at de maa faa Lov at blive, hvor de er, til de er færdig med deres Uddannelse, der ellers vil være spildt. — Til de nærmeste foresatte indberetter han (26/11 68): Datteren Anna Christine er Plejebarn hos sin Tante, der er gift med en Købmand i Herrnhut; hun rejste 1758 efter sin Moders Død; naar hun bliver myndig, skal hun komme hjem. Ingen af hans Sønner er i Herrnhut, men den ældste er paa Pædagogiet i Niesky og studerer under evang.-lutherske Lærere; den anden læser Sprog paa en Skole ved Coblenz. — Kastrup har ogsaa skrevet direkte til Bernstorff (29/1), det synes, som denne har stillet Sagen i Bero. (Hoyer 13:3 69; Kastrup i. Layritz 26/5 69).

⁴¹⁾ Ediktet af 30/12 68 fra det tyske Cancelli er i første Række en Mundkurv til Provst Balth. Petersen, Tønder, der havde beskyldt

Archidiaconus Knutzen for at være Herrnhuterne hengiven; hvis han skulde finde vildfarende Læresætninger hos ham, maa han ikke bringe Sagen paa Prædikestolen. I Henhold til kgl. Conseils Resolution tilholdes samtlige Præster i Slesvig, for ikke at give Anledning til Splittelser og Forargelser, ganske at afholde sig fra alle Controverser og offentlige Udfald mod Herrnhuterne og dem, om hvem de tror, at de er disses Tilhængere.

⁴²⁾ Balthasar Petersen (1703—87), f. i Tønder, studerer i Jena 1721, Præst i Læk 1729, Præst og Provst i Sønderborg 1739, i Tønder 1747—87, Consistorialraad 1748; Stifter af Seminariet i Tønder.

⁴³⁾ Concessionen for Brødre-Unitetet til at oprette en Menighed i Hertugdømmet Slesvig af 10/12 71 er meddelt i da. Oversæt. i Fr. Chr. Høy: Christiansfeldt (1923), 83—87, jfr. Schr. d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2 R. IV, 406—11.

⁴⁴⁾ Claudius (Claus) Schumacher (1693—1738). F. i Stepping. Stud. fra P. Wöldikes Skole i Sommersted. Faderen har forbudt ham at tage til Halle. I Jena 1712, Wittenberg, Kbhvn. 23. Cand. s. A. Cap. p. p. Stepping 24, Spr. s. A. Han var allerede for sin Vækkelse i 1735 en god og samvittighedsfuld Mand; efter sin Vækkelse prædikede han med stor Iver og drev vældig paa virkekraftig [thätiges] Kristendom. Ved sin strenge Lovopfyldelse nedbrød han sit Legems Hytte, eller som P. Rhode siger (Haderslev Amts Beskriv. 1775, 346): Man kan med rette sige, at han fortærede Sinds og Legems Kræfter i sin Herres Tieneste.... Guds Aand antendte ved ham i disse to Menigheder saadan en Ild og Opvækkelse i Folkets Sinde, som brender indtil denne Dag. Gud! hvo maatte ikke bevæges ved at see ham ligge i sin Stue paa sit Ansigt svømmende i Graad: Herre Jesu, omvend dette Folk. Kaldet til Nikolaj i Kbh. kort før sin Død. Jfr. Kn. Heiberg i Kh. S. 5 R. II 611 f. T. O. Achelis i Schr. d. Ver. f. Schl.-Holst. Kirchengesch. 2 R. 9 B. 1 H.

⁴⁵⁾ Jørgen Kastrup (1708—86), Søn af Godsforvalter paa Gisselfeldt, Student Kolding, til Kbhvn. 1728, Hører i Kolding 29. Cand. 34. Lærergerningen var »ikke det bekvemteste Æmbede formedelst hans Sinds naturlige Hastighed den Tid«. (P. Rhode anf. Skr. 348). Som ældste Kandidat i Kolding havde Kastrup første Ret til Stepping ved Schumachers Død, men afstaar derfra, saa Bønderne maa rejse til Kbhvn. for at faa ham kaldet. G. 1) Christine Nissen (d. 1742), D. af Sognefoged Nis Truelsen, Frørup, 2) Bodil Maria Birk af Kbhvn. (d. 1753), 3) Anna Fog, Præstedatter fra Guldager. Kastrups Brev til Br. Layritz dat. 26/5 69. — Abr. v. Gersdorf (26/5 50) skriver: Br. Kastrup er i Sandhed en kær Broder, der har grumme lidt velærværdigt ved sig, han vilde med Glæde ombytte Embedet med Stilheden i Herrnhut. Hans Kone opdræder, som var hun opdraget midt i Menigheden; hun var Søster i Kbhvn. og har ægtet ham efter Søkendes Ønske. Hele Præstegaarden er taget i Brug af Søkende, og der er umaadelig Glæde over at faa Besøg fra Menigheden. Der kommer alle Slags Mennesker: Købmænd, ansete Borgere, Bønder fra 6—14 Mils Afstand til de store Festdage. — T. Gneuss (29/10 67): Der er et stort og skønt Guds Værk i Egnen, og naar Tiden engang kommer, at der skal blive en Menighedsby, vil den kunne stiftes uden stort Besvær. Det Folk, som Naaden her har udvalgt sig, drages mod Fællesskab; hvis de ikke blev holdt tilbage, vilde de i endnu større Tal flytte til Stepping for at nyde noget for deres Hjerte. Menighedssøkende skattes højt, har en stor Arbejdsmark og rig Lejlighed til at gøre noget for

Frelseren. — Kastenhuber (24/1 68) regner, at af 111 Sjæle, der holder sig til Søsk., er over 80 flyttet til Stepping fra Jylland og Slesvig; de sidder for Størstedelen meget smaat i det. — Sm. i Diarium 1769: I Pinsedagene kom der saa mange paa Besøg, at det kneb med at skaffe Plads; mange af dem tog hjem med et velsignet Indtryk af, hvad Frelseren her havde givet dem; vi finder ved saadanne Lejligheder megen Grund til selv at skamme os, men takke Frelseren for den Velsignelse og Credit, han har tillagt det fattige Stepping, at det hos mange her i Landet er saa anset som en Menighedsby i Tyskland, skønt vi ingen Frihed har og stadig kan risikere, at der skal komme Klage fra denne eller hin Side gennem fjendske Mennesker. — Struensee visiterer Søndag 2/11 68 i Stepping: Da Sognepræsten altid Søndag Eftm. 4—5 holder Oplyggelsestimer i sit Hus, ansaa jeg det for min Skyldighed at overvære denne og sagde paa Forhaand, at han skulde holde den ganske paa samme Maade, som han plejede. Der samlede c. 100 Personer af begge Køn i en stor Sal, dog saaledes at hvert Køn havde egne Pladser. Før og efter Oplyggelsestimen blev der sunget tyske Salmer af den i Hertugdømmerne indførte Salmebog, meget andagtsfuldt. Efter første Salme talte Præsten paa Tysk ov. Rom. 8, 29 f. Hos Tilhørerne mærkede Visitator stor Stilhed og Opmærksomhed og holdt selv til Slut en Formaning: at de i al deres Vandel skulde vise, at de i Jesus har deres Retfærdighed og Styrke.... Præstens dobbelte Foredrag i Kirke og hjemme var skriftmæssig. Privatim forsikrede han, at han altid lærte efter de symbolske Bøger, fordi han var overbevist om vor Evang.-Luth. Kirkes Sandheder.... Han er forøvrigt en Mand, som enhver, der kender ham, maa holde af paa Grund af hans ydmyge og kærlige Sind og store Troskab i Embedsførelsen, selv om jeg dertil ikke kan nægte, at han har stærk Hang til Herrnhuterne. Alle-rede for Aar tilbage har Struensee bedt Provsten paa det omhyggeligste forhøre, om der fandt Uordener Sted i Stepping, men denne har stadig erklæret, at derom var ham intet bekendt. — Jfr. Sø. Aarb. 1923, 11f, Høy S. 18f, Knud Heiberg: Stepping Præstegaard, Kh. S. 5 R. II Bd., 612—24.

⁴⁶⁾ Christian 6.: Det volder mig ikke saa megen Kummer, naar jeg skal underskrive en Dødsdom, som naar jeg skal sætte mit Navn under en Præsts Kaldsbrev, ti dér har jeg dog Acta og Probata for mig og kan se, om han fortjener Døden eller ej, men her er jeg ganske uvis om, i hvad Forhold han staar til sin Gud. Kh. S. 3. R. V, 624. Hvor der er gjort en god Begyndelse, er det ham navnlig om at gøre at finde den rette Efterfølger.

⁴⁷⁾ Sognefogdens Klage. Af Kastrups Brev, der ellers ligger til Grund for Beretningen hos Ranzau, er udeladt et Par Linier om »den forfærdelige Larm og Bevægelse«, Vækkelsen fremkaldte i den hele Egn, »jeg var eet med mine Bønder i alt, og selvom meget straks faldt mig betænkeligt, saa fulgte jeg dog Strømmen«. — Sognefoged Winckmann klager efter Visitats 1743 til Conradi bl. a. over, at de render rundt og prædiker paa de 6 Arbejdsdage, at Mænd og Kvinder afholder Forsamling sammen, at Præsten ikke holder sig Ritualet efterrettelig og tiltaler Skriftebørn forskelligt. Conradi finder Sognefogdens Klage ubeføjet; den er et Eks. paa, hvor ud-satte retskafne Lærere er for Forfølgelse fra deres Side, til hvis syndige Vandel de ikke vil tie; saadanne redelige, samvittighedsfulde og i deres Menigheder med Velsignelse arbejdende Mænd trænger til Kongens allernaadigste Beskyttelse, jfr. Heibergs Foredrag S. 614 f. I Kastrups Brev hedder det efter Omtalen af Klagen: Broder Bezold

skrev et indtrængende Brev til os, hvori han befalede os at være stille og anbefalede os Johan Arnds Sande Kristendom, hvormed vi i det stille skulde opbygge os med hinanden. Det var os en forbavsende svær Lektion, vi blev alle slaæet stærkt ned og hang med Hovedet, men det gav ogsaa Antledning til, at en og anden besluttede sig til at gaa til Menigheden, især da vi nød megen Velsignelse af Menighedens Salmer og Efterretninger.

⁴⁸⁾ Lorenz Prætorius (1708—81), f. i Burkal, 1725 til Kbhvn. som Skriver ved et Regeringskontor, avancerer til Konferensraad og Medlem af Finanskollegiet. Kendt med Brødremissionærer, der skal til St. Croix 1733, med at grundlægge Brødresocietet i Kbhvn. 14/9 39. Leder af Societetet 1744—62. Regeringens Henvendelse til Herrnhut om Anlæg af Brødremenighed i Danmark 1771 gik gennem ham. Død i Christiansfeld hos Sønnen Johannes, som var Præst dér. Høy S. 16 f.

⁴⁹⁾ David Nitschmann (1703—79), Væver, til Herrnhut 1724, som Kammertjener med Zinzendorf 1731, Syndicus 1741 med Arbejde i Kbhvn.

⁵⁰⁾ David Nitschmann (1695—1772), f. i Mähren, Tømrer, udvist 1724, med Zinzendorf til Kbhvn. 1731, til St. Thomas 1732, fører Koloni til Holsten 1734, første Biskop for den fornyede Brøderkirke 13/3 35.

⁵¹⁾ Johann Georg Waiblinger (1704—75), Præstesøn fra Württemberg, Mag. i Tübingen 1726, til Herrnhut 1734, ordineret af Nitschmann 29/7 35, rejser s. D. til Holsten (Pilgerruhkolonien); 1750 Biskop for schlesisk Brødremenighed. Gem. N. 1776. 5. 455—62. W. beretter om sin Rejse 1742: 30. Juni til Stepping. I Frørup findes en skøn lille Flok, som har Samfund indbyrdes og godt Ry paa sig i Egnen; fra flere Miles Omkreds søger fremmede til dem, saa de ofte har over 20 Gæster. Dér er da en særlig velsignet Mark for Frelseren, og Sjælene er begærlige efter at staa i fuldt Samfund med vor Menighed. Der tiltrænges en Broder og en Søster, der kan undervise dem og tage sig af dem. Et Brev fra Truels Nissen i Frørup (3/6 42) fortæller om, hvordan de efter Br. Prætorius' Tilskyndelse er begyndt med, at 5 Brødre hver Uge kommer sammen og taler enfoldig og aabenhjertig med hinanden om deres Tilstand; en tilsvarende Kreds findes blandt Søstrene. Kastrup er med. I Pinsen var 50 vakte Sjæle hos os fra Ribe, Ringkøbing, Nissum og Nees, Fredericia, Colding, Aabenraa, Haderslev, Stenderup og andre nærliggende Landsbyer; fra Tønderegnen og Fyn har de ofte Besøg. — W. melder (6/3 44), at nogle fra Stepping har faaet Lov at drage til Herrnhut. Hvis der ikke sendes Arbejdere op til dem, risikerer man, at de i skarevis drager ud af Landet.

⁵²⁾ Peder Christian Rhode (1734—93), f. i Kolding, Cand. 58, Cap. p. p. Stepping 1760—64, Hjælpepræst Halsted 1764, Spr. Uterslev paa Lolland 1767—93. Forf. af Haderslevhuus-Amts Beskrivelse (1775).

⁵³⁾ Niels Mygind (1736—1809), Søn af Præstebroder Jørgen Hansen Mygind, Dreslette. Stud. fra Nyborg, immatricul. Kbhvn. 1755, Informator paa Waisenhuset 1763. Cap. & Successor i Stepping 1770, Spr. 1777—1809. — Breve fra Zeisberger (16/12 69), Kastenhuber (24/3, 5/6 70 om Indsættelsen), Hoyer (14/12 70) og Kastrup (28/1 70) viser, hvor optaget Brødrene har været af, at Menigheden her ogsaa efter Kastrups Hjemgang faar en evangelisk og broderlig sindet Præst. — N. M. skriver 31/3 til Layritz: Jeg gaar som en fattig uværdig Synder ind i Embedet og véd intet andet end at støtte

mig til den blodige Synder-Ven og som et fattigt umyndigt Barn række ham Haanden, at han maa lede og styre mig, salve og signe mig, saa skal ogsaa de umyndige forkynde Herrens Død. — 5/6 fortæller han Layritz, at Kastrup er som en Fader for ham. Her er en charmant, køn, talrig Flok af vakte Sjæle og Søkende. Undertiden maa han næsten synes, han bor i en Menighedsby. Jeg kunde ikke komme igennem uden Samfund og Omgang med Søkende.

⁵⁴⁾ I Barby var fra 1754 Unitetets teologiske Seminarium.

⁵⁵⁾ Andreas Christian Ambders (1692—1749), f. i Burkal, Stud. Kiel 1710, Jena 1712. Spr. i Burkal 1727—49. Hallenser.

⁵⁶⁾ Peter Petersen (1725—89), f. i Sønderborg, Stud. Kbhvn. 1743, Spr. Burkal 1750—89. Kastenhubers Diarium 1770 omtaler ham som en confus Mand.

⁵⁷⁾ Paul Asmussen, Degn. Hans Hustru Dorthe er Søster til Lor. Prætorius.

⁵⁸⁾ Peter Johann Vieth (c. 1729—75). Stud. i Halle, i Kbhvn. 1751. Adj. i Kappel 1762. Spr.sst. 1763—74. Hans Hustru Barbara Margrethe døde i Chrfl. 1815. — Hoyer (22/7 68, 9/12 67) kalder Vieth en elskelig Mand, der har et enfoldigt og rigt Hjerte mod Frelseren; han er god at omgaas, men hans Nerver kan ikke taale ret meget, hvis der kommer Bevægelse i Anledning af Brødrenes Nærværelse. — Paa Grund af et anonymt Brev maa Struensee (24/11 67) rette 9 Spørgsmaal til Vieth om hans og Menighedens Forhold til Herrnhuterne. — Karakteristisk for Vieths Svar (27/11) er: ad 4) Dersom alle de, der er forlegne for Frelseren og deres Salighed, skal være Herrnhuter (og det kan ikke være Gen.sup. ubekendt, at nuomdage bliver alle de, der tager Frelseren og Hans Fortjeneste som eneste Salighedsgrund og som en Guds Kraft til at forandre Hjerterne, let anset for Herrnhuter), saa kunde der vel her træffes nogle. Ellers kender han intet til, at nogen i Sognet kalder sig Herrnhuter.

⁵⁹⁾ Georg Hückel (1690—1763), f. i Mæhren. Grebet af stor Vækkelse 1725, forfulgt og fængslet, frataget sin Gaard; 1731 til Herrnhut, 1735 til Holsten, tjener med Troskab Klonien i Pilgerruh og besøger flittigt de vakte i Holsten. Til Herrnhag 1743. Gem. N. 1850 II 49—53.

⁶⁰⁾ Joseph Demuth (1707—83), f. i Mæhren. Et Aar i Fængsel. Tømrer i Herrnhut. 1738 til Pilgerruh, 1739 til Marienborn. Gem. N. 1873 II 220—28.

⁶¹⁾ Conradis Fuldmagt 4/12 38: Efter at jeg ved den sidste i Tønder Provsti afholdte Generalvisitats her og der har bemærket, at forskellige Gemytter, der tilsyneladende hjertelig søger Sandheden, lader sig forlede til mangehaande Afvigelser, og tillige har iagttaget, at de slet ikke har Tillid til deres rette og dertil retskafne Præster, men derimod i høj Grad til de Mæhriske Brødre, saa har jeg herved villet tillade og anbefale Foreviserne af dette de to Mæhriske Brødre Georg Hickel og Joseph Demuth at gøre en Rejse i den Egn for at gøre et Forsøg paa at bringe hine afvegne paa lempelig Maade paa ret Spor i Haab om, at de under guddommelig Bistand efter den gode Grund, hvorpaa de staar i Frelsens Orden, maa udrette noget frugtbart, saa hine ved deres Vejledning atter maa bringes ind paa de rette Gud velbehagelige Veje.

⁶²⁾ Ritter, tidl. præjsisk Underofficer, Tobaksfabrik. i Flensborg 1755, har lært Brødrene at kende i Itzehoe. (Chrf. A. 14).

⁶³⁾ Andreas Düppel (1732—95), f. i Flensborg, Skipperson, 12 Aar gl. foreældreløs, opdraget af Morbroder Jacob Lorenzen. Vakt til

Eftertanke ved Sygdom 1746. Opgiver Søfart, fordi han ikke kan dyrke sin Frelser i Fred for Kammerater. 1761 til Herrnhut. Medhjælper for de giftes Kor i Chrfeld 1783, i Herrnhut 1790. Gem. N. 1795 4. 563—85.

⁶⁴) Balthazar Holst (1728—82), f. i Flensborg. Stud. Göttingen 1748. Præst ved Helligaandskirke i Flensborg 1759—82. — Briant melder (26/5 71), at han kort efter sin Ankomst til Flensborg er bleven kendt med Holst. Han har før været en Fjende, men er for kort Tid siden bleven helt forvandlet, læser nu vore Skrifter med Velgjørelse, skal have prædiker rigtig evangelisk i Pinsen og offentlig ligesom have aflagt en aabenhjertig Bekendelse af sin forrige Blindhed.

⁶⁵) August Gottlieb Spangenberg (1704—92), Præstesøn, kom til Jena for at studere Jura, bor hos D. Buddeus, gaar en Dag til hans Forelæsning og bliver saa Teolog. Holder selv Søndagsforsamling i Fattigskoler og Møder for Studenter. Hører om Brødrenes Lidelser i Mähren, viser dem Gæstfrihed. Nødtvunget til Halle. Opholdet dér blev kort, fordi Spangenberg blev ved at omgaas alle Mennekker, der kaldte sig efter Kristus, mens hans Kolleger forlanger, at han ikke maa maa have med Zinzendorf og Brødrene at gøre. 1733 til Herrnhut, fører St. Croix-Missionærer til Kbhvn. 1733, hvor hans Forsamlinger vækker Uro, saa han faar Rejsepas. Efter Rejser i Amerika blev han 1744 indviet til Biskop i Marienborn. Efter Zinzendorfs Død Brødremenighedens egentlige Leder og litterære Forsvarer; han redegør for Brødremenighedens Lære i *Idea fidei fratrum* (1779).

⁶⁶) Beretningen om Cappel, Eckernförde og Flensborg er bygget paa Hoyers Rapport; denne har Meddelelsen om den første Vækkelse i Flensborg fra Br. Jacob Lorenzen, der selvredie ene er tilbage.

⁶⁷) Johannes Hansen (1667—1714), f. i Flensborg. Stud. Jena ca. 1686. Præst i Humtrup 1693—1714, Svigerfader til Nic. Brorson (d. 1757) og Johs. Tychsens (d. 1750).

⁶⁸) Johann Jacob Wagner (1720—97), Skrædder, vakt i Marienborn 1740, til Religionsfristaden Frederiksstad 1745, lever i stor Fattigdom i den Egn i 6 Aar, derefter til Kbhvn. i 10 Aar til 1762, saa til Stettin; i Chrfeld fra 1788. — Gem. N. 1798. I 2) 81—92.

⁶⁹) Andreas Gottlieb Fabricius (1732—1804), f. i Medelby, stud. i Helmstedt, til Kbhvn. 1753, Spr. Humtrup 1757, Ullerup 1789—1804. Allen: Det danske Sprogs Historie i Slesvig I, 308—11 meddeler Fabricius Forslag af 3/9 1780 om at indføre Dansk som Kirke- og Skolesprog i det meste af Kær Herred (subsidi. sidestille det med Tysk). Selv taler han helst Tysk. Af Kastenhubers Diarium 1769 fremgaar, at Fabricius lider af periodiske Depressioner; han er den mest belæste blandt vore Præstebrødre og har et godt Hoved. Brødrene er saa betænkelige ved ham, at de henlægger Søndagsforsamlingerne til Peter Heinsens. Hoyer skriver (14/12 70) om hans Enfusion og Desperation. — Han giftede sig 1757 med sin Formands Enke Maria Sophia, f. Outzen (1726—1806), der efter hans Død tog til Chrfeld. To Sønner og en Datter bliver ansat i Brdmen. Lorenz Wilhadus (1760—1825) bliver Biskop 1814 og Medlem af Unitets-Ældste-Conferentsen, Anna Elisabeth (1766—1841) kommer som første Elev til Pigeskolen i Chrfeld 1775, Forstander for Søsterhus i Neusalz 1809, i Herrnhut 1812. Gem. N. 1808, 1825, 1842.

⁷⁰) Joachim Ewald (1725—1826), Degnesøn fra Bredebro, som Latinskoleelev i Ribe grebet af pietistisk Vækkelse, men ingen Lovprædiken kunde gøre ham den Fred stridig, der herskede i hans In-

dre i harnlig Omgang med Frelseren. Til Kbhvn. 1746. Studerer under fattige Kaar. M. Cröger opsøger ham. Cand. 1750. Informator v. Waisenhuset. Vildé have været til Brdmen., da han uden Ansøgning, men efter Sognets Ønske 1755 kaldes til Vorbasse. 1764 til Hvidding, hvor han snart var i sit Element. »Marken var bearbejdet, og mit enfoldige Vidnesbyrd om Kristus Jesus fandt Indgang i Hjerterne«. Forsamlinger i Prgd. talrig besøgt fra vid Omkreds. Hans to Sønner er de første Drengé paa Pensionsanstalten i Chrfeld 1775. Selv til Chrfeld 1808. Gem. N. 1827 I 947—59. — I Brev t. Layritz (24/5 69) erklærer han, at han vilde være som et tørt Træ, om han ikke flittigt blev besøgt af Menighedssøskende. Menighedens Efterretn., som han hører hver Uge, er ham et kosteligt Klenodie. — Om Ewalds Betydning for N. J. Holms Barndom se J. Holdt, S. 11—21.

⁷¹) Jens Höhne (1706—79), f. i Odense, Stud. derfra, til Kbhvn. 1727, Cand. 31. Spr. i V. Vedsted 1738—73 (resign.). Provst 1752, død i Ribe. — Zeidler betegner ham som en af de gamle Hallensere.

⁷²) Johann Adam Steinmetz (1689—1762), blev 1732 Abbed for Kloster Bergen og Gen.-Sup. for Magdeburg, han bragte Skolevæsenet til høj Blomstring og gør Kl. Bergen til Pietismens berømte Opfostningsanstalt, staar sammen med Stolberg-Wernigerode paa Halles Side mod Zinzendorf. Ambders har fulgt to Sønner til Closter Bergen.

⁷³) Franz Gottfried zur Mühlen (1718—78), Archidiaconus ved St. Maria i Rendsborg 1760, Spr. sst. 1768—78.

⁷⁴) Ipsen: Ebbe Ebbesen (1729—84), f. i Rudbøl. Studerer i Kbhvn. 1753, Cand. 56. Præst i Vesterland (Sild) c. 1758, i Bjert 1775—84.

⁷⁵) Henrik Georg Gerner (1717—1800), Borgmesterson fra Viborg, Stud. til Kbhvn. 36 under fattige Kaar. Enev. Ewald siger til ham: »Ak, giv I kun Frelseren jeres Hjerter, saa behøver I intet at søge i Verden, men man vil søge jer«. Hvad han hører om Herrnhut (Prætorius, Dober), svarer til apostolsk Menighed. Fætter til Provst Henrik Gerner, ledsager dennes Døtre til Herrnhag 43. Følger med Grassmann til Holsten 1745 og til Synoden 47, senere arbejder han bl. a. 7 Aar i Stockholm; 1790 til Chrfeld. Gem. N. 1800 V 4) 539—60.

⁷⁶) Jens Block (1718—98), fra Mariager, til Kbhvn. 1734, lærer 1738 Brd. at kende, 1743 til Marienhorn. Paa Rejse til Norge 1757 udførligt Besøg i Holsten, Fyn og Jylland med Lejlighed til at aflægge Vidnesbyrd om Frelseren fra flere Prædikestole. Til Barby 1758, til Chrfeld 1795, hvor han holder dansk Prædiken og Forsamling. Gem. N. 1799 IV 5) 191—200.

⁷⁷) Hoyer udtaler 1761 sin Taknemlighed for sin rolige Krog i Ladelund Prgd., det er et Fredens Hjem, og der findes ingen dér, som ikke vil tilhøre Frelseren; de omgaas Lundius jævnt og hjerteligt, men der er kun en lille spredt Flok.

⁷⁸) Johannes (Hans) Joachim Arends (1682—1746), f. i Tønder. Stud. Rostock 1701—04, Archidiaconus Tønder 1730, Provst sst. 1738—46.

⁷⁹) Borgmester Gladen, Flensborg, skal være Clæden, jfr. Søj. Aarb. 1923, 15.

⁸⁰) Christian Bendixen (1724—81), f. i Tønder. Stud. i Jena 1744, Præst ved Tugthuset i Glükstadt 1751, i Løjt 1755—81.

⁸¹) I Emissærernes Rapport, dat. Stepping 25/5 69, hedder det: Pastor Bruhn havde allerede i 1729—30 en Vækkelse i Rinkenæs, da mange Sjæle i den Egn blev rørt og overbevist, men da det manglede paa den rette Grund, og Egenvirken blev Hovedsagen, gik det hulter

til bulter. Da de svenske Separatister, som med to Skibe kom til at ligge i Nærheden af Rinkenæs, fandt Indgang saavel hos den sal. Bruhn som hos en Del af de rørte Sjæle, saa separerede de fleste sig og voldte megen Opsigt. I 1734 kom Brd. Conrad Lange, Phil. Theill og Math. Schwartz og opholdt sig der nogen Tid; siden aflagde Waiblinger sit Vidnesbyrd om Frelseren. 1737 blev Bruhn forflyttet til Humtrup, 1738 kom paa Conradis Foranledning Brd. Georg Hückel og Joseph Demuth til Rinkenæs. Ved disses Vidnesbyrd om den frie Naade i Jesu Blod kom de Sjæle, hvem det var om Sandheden at gøre, til Frelseren og blev delvis fornøjede, nogle er senere gaaet til Menigheden.

Der foreligger en Del Breve fra Conrad Lange om de mæhrske Brødres Ophold i Rinkenæs 1735. Han omtaler Bruhn som en vakt Præst med god Vilje, men liden Kraft og Fasthed. Sognet har indgivet Klage imod ham til Øvrigheden i Slesvig paa 70 Punkter. 5/8 35 skriver han fra Kiel: Jeg maatte ønske, at Pastor Bruhn kunde slippe derfra og komme til Herrnhut. Dersom han ikke har nogen hos sig, der rigtig hjerteligt kan tage sig af ham, frygter jeg, at den Velsignelse, den kære Frelser har skænket ham, mulig atter skal splittes, da der endnu ikke er en eneste Sjæl dér, som har fattet den rette Grund. Han bad mig ved Afskeden skrive til Herrnhut, at de skulde sende en til ham, som de sender Folk til Hedningene.

Statsarkivet (tidl. i Slesvig) rummer en Række Akter vedr. Bruhn: Gravamina 13/7 30 med 21 Klagepunkter bl. a. over, at de ikke hører andet end Lovens Torden gennem al hans Tale; han prædiker ofte 2—2½ Time, og Examen efter Prædiken varer lige saa længe, saa Folk først kommer hjem Kl. 3—4 om Eftm.! — I 1735 kommer der paany Klage over Bruhns natlige Conventikler under Gudfrygtigheds Skin, kætterske Udtalelser om Skriftestolen m. m., Ritualændringer. Man henvender sig til Hertugen af Augustenborg og til Kongen, fordi Gen-sup. mere er optraadt som Inkvisitor overfor Menigheden end som Forligsmægler. — Overkonsistorium og Overret resolverer 29/12 35, at Provst Lundius skal foreholde Menigheden deres utilbørlige Optræden mod deres Sjælesørger som en i Lære og Liv udadtil Præst (dog, at de, der ikke kan faa Tillid til ham, kan vælge en anden Sjælesørger), men tillige foreholde Bruhn, hvori han har forset sig, og opfordre ham til at vise Sagtmodighed for at genvinde den tabte Tillid. — Næsten hele Menigheden gjorde Brug af denne Sognebaandsløsning (Juli 1736), saa de sulter ham ud.

Om de svenske Separatisters Ophold i Danmark se Kh. S. 5 R. IV. 48—140.

⁸²⁾ Om Peter Henningsen beretter Hoyer 1761: Teglbærder P. H. i Egersund har 2 Børn i Menigheden, over hvis Udvikling han ofte med Taarer fryder sig. Han er en solid Broder, der véd, hvad han har i Frelseren; han har en sund Forstand og stor Medfølelse med sine Medmennesker, hvorfor mange i den Egn holder sig til ham, naar de har Brug for et godt Raad eller Hjælp, hvilket har skaffet ham god Credit ogsaa hos mange naturlige Mennesker. Han har endnu en voksen Søn hjemme, som Frelseren ikke lader i Ro, før han giver sig over til ham.

⁸³⁾ Garner Vohtmann. En Datter, Christiane Vohtmann, kom 1780, 11 Aar gl., paa Pigeskole i Chrfeld og blev 1783 optaget i Menigheden.

⁸⁴⁾ Hos Christian Iversen tager Hoyer (Diarium 1761) o. a. rejssende Brødre ind.

⁸⁵⁾ Heinrich Anton Burchardus (1700—72), stud. Jena

1718, Kiel 21, Kbhvn. 25, Provst i Segeberg 41, i Sønderborg 51—72, Consistorialraad.

⁸⁶⁾ Samuel Reimar us (1661—1727), stud. Kiel 1680, Provst i Tønder 1703—27, Overconsistorialraad 1700.

⁸⁷⁾ David N[itschmann] skriver til Zinzendorf 6/11 34, da han har været 14 Dage i Tønder paa sin Rekognoscering efter et Sted til ny Menighedshy: I Tønder vilde de gerne tage imod os, Provsten siger ogsaa, at han straks vilde anvise os en Stue. Provst Schrader er en grundig Mand, jeg har gennemdrøftet alle vore Indretninger med ham, han vil gerne tage imod os og lade os beholde al vor Frihed. Her findes ogsaa mange vakte Sjæle, for hvem vi ikke vil være uden Nytte. Alt er splittet her, ingen vil samle og arbejde for, at der kan komme et Fællesskab ud af det.... Provsten er meget fortrolig imod os, redelig i al sin Færd, hans Lære støtter sig paa Erfaring. — Oplysningerne om Tønder skyldes Hans Richtsen, for hvem Samtale med Nitschmann har haft afgørende Betydning.

⁸⁸⁾ Haderslev. Mærkeligt nok er Fiskal (Advokat) Mayland ikke nævnt. Zeidler omtaler hans store Kærlighed til Søk. og Menigheden i det hele. Waiblinger berømmer Fruen som et be hjertet Vidne om Naaden i Jesu Blod mod al Egenretfærdighed, som hun selv før stak i lige til Ørene (30/7 42).

⁸⁹⁾ Haugaard. Der foreligger en Ansøgning fra Balthasar Richtsen 23/6 69 om at blive optaget i Menigheden i Herrnhut; Kastenhuber holder igen, da han er egensindig. — Briant omtaler ham som urolig (7/8 71).

⁹⁰⁾ Anders Fog (1713—59), Præstesøn fra Guldager, Stud. Ribe 1730, til Kbhvn. 30, cand. 36, lærd Sprogmand. Hører i Ribe 33, Cap. p. p. St. Catharine i Ribe 38, Spr. Skærbæk 41—59. G. m. Biskop Anchersens Datter Theodora. Han holder Forsamling 2—3 Gange ugl. og taler ganske enfoldig med dem om Frelseren, hans Blod, Død og Vunder. Hans Søster holder Hus for ham og tager sig af de vakte Kvinder (Zeidler). — Rhode kalder ham »denne lærde Mand, men lærd tillige af Guds Aand til at leve og lære vel« (S. 520). Efter Fogs Død skriver Hoyer udførligt om ham (3/3 60). Saa snart han begyndte at vidne af egen Erfaring om menneskelig Elendighed, blev ogsaa nogle i hans Menighed urolige og opvakt, deriblandt sal. Br. Jef Hansen, der er død i Neusalz, og Søster Else Maria Hansdatter i Herrnhut. Skibskaptajn Christen Jacobsen o. fl. er gaaet til Menigheden. Jef Hansen var Fog til stor Trøst og Oprensning, da denne omgikkes med Tanken om at nedlægge sit Embede. En Søndag kort før han skulde paa Prædikestolen, gik Fog drevet af Hjertens Nød og Angst ud af Kirken og vilde ikke prædike, men saa gik Jef efter ham og talte saa hjerteligt til ham og satte Mod i ham, saa Præsten samlede sig og derpaa prædikede med et Eftertryk og Velsignelse, saa at en temmelig stor Del fra den Dag blev vakt. Det var ogsaa Br. Jef Hansen, der ca. 1744 førte Fog paa Besøg i Stepping, hvorefter han blev kendt med Menighedssøskende. Menighedens Skrifter blev ham til sand Velsignelse for hans Hjerte, han fik Tiltro til Frelseren og blev stadig lysere i Sindet. Fog var fra Begyndelsen med til Præstebrødrenes mdl. Sammenkomster. Siden er Vækkelsen i hans Menighed taget til, og han har trolig be tjent de vakte Sjæle med Evangeliet, efter som det var ham givet. I sit Sogn var han anset som en Christi Tjener, der ikke søgte sit eget, men Frelseren. Saalænge jeg har kendt ham, har Frelseren været hans kæreste Genstand, som hans Synderhjerter har klynget sig til.

Else Marie Hansen (1723—90) var sin Broder fjendsk, da han blev opvakt. Besøg af en Broder fra Pilgerruh styrker den Vækkelse, der er kommen til hende, da hun under Læsning har set Frelseren dukke op forklaret i sin Martergestalt. Kort efter besøger hun og Jef Stepping, og de faar Opfordring til at tage sig af de vakte paa Hjemegnen. Kastrup giver hende ret Forestilling om Menigheden. Broderen bygger Forsamlingssal. Rejser med Broderen til Herrnhut 1744. Fra 62 i 28 Aar Arbejder blandt ugifte Søstre i Kbhvn. Besøger hyppigt Chrfeld og Sønderjyl. Gen. N. 1791 4. 4²—58.

⁸¹⁾ Hans Rahr (1715—79) fra Mjolden, Stud. Ribe, til Kbhvn. 1736, cand. 42, ved Graabrødrek. Viborg 52, Spr. Skærbæk 1759—79. — I Greens Diarium 1767 hedder det: Rahr aflægger sit Vidnesbyrd med Naade og Velsignelse, en Mængde deltager i hans Forsamlinger, hvor han lægger dem Frelserens Lidelse paa Sinde som det eneste i Tid og Evighed, enhver Sjæl maa have for at blive salig. Han fortæller Green, at Frelseren i denne Vinter har taget ham i en ganske aparte Skole, hvor han lærte sit Hjertes dybe Fordærvelse at kende.... Han læser Menighedens Skrifter med Velsignelse og uden Kritik.
